

Прирачник за наставата по изборниот предмет

НАШАТА ТАТКОВИНА

*Билјана Ајосџоловска – Тошевска
Игор Јуруков*

Прирачник за наставата по изборниот предмет

НАШАТА ТАТКОВИНА

*Билјана Ајосџоловска – Тошевска
Игор Јуруков*

Издавач:

Биро за развој на образованието

За издавачот:

Весна Хорватовиќ, директор

Уредник:

Митко Чешларов

Редакција:

Таше Стојановски

Лектура:

Сузана Стојковска

Дизајн и печат:

Кома, Скопје

Тираж: 400

Скопје, 2008 година

CIP – Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

373.3.091.3:908 (497.7) (035)

АПОСТОЛОВСКА – Тошевска Билјана

Прирачник за наставата по изборниот предмет Нашата татковина : основно образование / Билјана Апостоловска – Тошевска, Игор Јуруков. – Скопје : Биро за развој на образованието. 2008. – 35 стр. : илустр. ; 23 см

Библиографија: стр. 35

ISBN 978-9989-939-91-4

1. Јуруков, Игор (автор)

а) Нашата татковина – Основно образование – наставни методи –

Прирачници

COBISS.MK – ID 73995530

* Печатењето на прирачникот е со финансиска поддршка на Канцеларијата на УНИЦЕФ, Скопје

ВОВЕД

Во деветгодишното основно образование предметот **нашата татковина** е избран предмет, застапен е со 2 часа неделно или 72 часа годишно, а може да се реализира во VI, VII или VIII одделение. Предметот е интердисциплинарен со содржини од општествено-хуманистичкото и природо-научното подрачје, со кои се развива интересот на учениците за систематизирање и проширување на знаењата за минатото и сегашноста на Република Македонија, нејзините природни богатства, како и да се развива патриотизмот и лојалноста кон нашата татковина.

Во наставната програма разработени се пет теми, и тоа:

1. Од минатото на Македонија;
2. Како е организирана нашата држава и нејзините институции;
3. Главниот град на нашата татковина - Скопје;
4. Културно-историските знаменитости во нашата татковина;
5. Национални паркови и природни богатства.

При реализацијата на темите особено важна е улогата на наставникот, кој преку планирани активности ќе ја реализира програмата која дава можност за интегрирање и поврзување со содржини од другите предмети: историја, географија, биологија и ликовно образование.

При реализацијата на темите од предметот **нашата татковина** треба да доминираат истражувачките постапки

со кои ученикот ќе ги развива и надградува, збогатува и систематизира знаењата.

Во овој наставен предмет се нагласува потребата за користење на различни извори за учење, посета на археолошки, етнолошки и историски музеи, Музејот на современа уметност, градски музеи, природнонаучни музеи, како и извори од културата и традициите на македонскиот народ и на припадниците на другите заедници во Република Македонија.

Со програмата наставникот на крајот на учебната година треба да планира активности кои ќе ја претстават работата на учениците по предметот **нашата татковина** во текот на годината.

Учениците во текот и на крајот од учебната година можат да ги презентираат резултатите од истражувањата пред учениците од своето училиште, но и преку објавување на материјалот на веб-страница на училиштето. Истовремено, учениците можат податоците од истражувањата да ги разменуваат со ученици од други училишта кои истражувале во рамките на темите коишто се предвидени со наставната програма.

ДИДАКТИЧКО-МЕТОДСКИ НАСОКИ

За секоја тема од програмата за нашата татковина се нудат примери на активности со кои се реализира наставата преку следните форми на работа: *заедничка, трупна, индивидуална и работна во парови*, со користење на различни методи на наставата.

ПРИМЕРИ НА АКТИВНОСТИ ПО НАСТАВНИ ТЕМИ

ТЕМА 1. ОД МИНАТОТО НА МАКЕДОНИЈА

Цели:

* *ученикот / ученицата да се запознае со клучните дашуми од минато на Македонија;*

* *да ги систематизира знаењата за клучните дашуми од минато на Македонија од праисторијата до денес.*

Поими:

минашо, праисторија, стар век, среден век, османлиски период, Букурешки мировен договор, АСНОМ, СФРЈ, современа независна македонска држава - Република Македонија.

МИНАТОТО на човекош е поделено на ПРАИСТОРИЈА и ИСТОРИЈА.

МИНАТО

Праисторија

Историја

Праисторијата е период кој трае од појавата на човекот до појавата на првото писмо, а карактеристики од сите негови периоди забележани се и во Македонија. Во периодот на праисторијата разликуваме: камено време и метално време од кои во нашата татковина имаме материјални извори што можат да се користат при истражувањето на овој период. Во Македонија се забележуваат остатоци од населби од каменото време и од металното време, каде што се наоѓаат многу утилитарни и сакрални материјални извори. Населби од камено време се откриени кај село Таринци (Штипско), кај село Породин (Битолско), кај село Говрлево

и село Зелениково (Скопско), наколните живеалиште во Охридското и Преспанското Езеро, додека, пак, населби од метално време се откриени во Пелагонија, кај Требениште (Охридско), село Бразда (Скопско), Вардарски Рид (Гевгелиско) и други. Еден од најголемите и најзначајните пронајдени предмети е Големата (божица) мајка, пронајдена на археолошкиот локалитет Тумба Маџари, Скопско, потоа неолитската куќа од село Породин, предметите од керамика за секојдневна потреба (најчесто за подготвување и чување на храната и водата), Адам од Говрлево и други. Овие материјали им овозможуваат на учениците да се запознаат со карактеристиките на периодот што се изучува. Учениците можат да ги посетат градските музеи и Музејот на Македонија во Скопје, каде што има посебен дел посветен на археологијата.

ПРАИСТОРИЈА

КАМЕНО ВРЕМЕ		МЕТАЛНО ВРЕМЕ		
Старо камено време	Младо камено време	Бакарно време	Бронзено време	Метално време

Историјата е поделена на: стар век, среден век, нов век и најнов век. Покрај ваквата поделба можат да се издвојат и други периоди кои се историски значајни за одредени држави, како што ќе забележите и поделба на историјата на периоди значајни за Македонија.

ИСТОРИЈА

Стар век	Среден век	Нов век	Најнов век
----------	------------	---------	------------

Стариот век трае од појавата на првото писмо до почетокот на големата преселба на народите и распаѓањето на Римското Царство. Овој период е посебно значаен за нашата татковина бидејќи тогаш настанала старата Македонска држава, односно владееле најпознатите македонски кралеви Филип II и Александар III. Постојат бројни материјални остатоци од овој период. Најзабележителен материјален извор од овој период е локалитетот Хераклеја изградена од Филип II Македонски, потоа локалитетите Стоби, Скупи, Вардарски Рид. Од овој период во Македонија

постојат и други локалитети, градби, материјални остатоци, но и пишани извори кои можат да ни посведочат за уредувањето, културата, образованието, секојдневниот живот на луѓето од тој период. Од посебна важност се артефактите поставени во градските музеи, во државниот музеј и во археолошките локалитети кои учениците можат да ги посетат и да ги искористат во нивните истражувања.

Средниот век е историски период кој трае од распаѓањето на Римското Царство и големата преселба на народите, па сè до големите географски откритија. Во средниот век Македонија била дел од Византиското Царство и нејзината култура оставила печат на овој период. Посебно е важно постоењето и развојот на Самоиловата држава, дејноста на Кирил и Методиј, дејноста на Климент и Наум, Охридската книжевна школа, заради што нашата татковина има посебно цивилизациско значење во светската историја. Ова е период кога започнала и раната ренесанса во Македонија, за што сведочи манастирот Пантелејмон крај Скопје. Во истиот период започнало потпаѓањето на Македонија под османлиска власт. Податоци од овие големи настани имаме највеќе преку градбите специфични за овој период: цркви, манастири, тврдини, феудални кули, амами, анови, џамии и слично, но и во повеќе пишани извори.

Османлискиот период е посебно значаен за минатото на Македонија и хронолошки навлегува во два големи историски периоди, односно зафаќа делови од средниот и од новиот век. За Македонија овој период е значаен поради долгогодишното владеење на османлиската држава со територијата на полуостровот каде што е Македонија и посебно поради појавата на националната свест кај Македонците, која најмногу ќе биде манифестирана преку формирањето на Внатрешната Македонска Револуционерна Организација. Посебно место заземаат Мариовско-прилепската буна, Негушкото востание, Разловечкото и Кресненското македонско востание и, како круна на отпорот, Илинденското востание и формирањето на Крушевската Република. Може да се забележи дека во османлискиот период Македонија била целосна територија што е од круцијално значење за нашата историја, односно не била поделена се до Балканските војни и Букурешкиот мировен договор. Од овој период имаме бројна на пишани и материјални извори од кои

некои се прогласени за споменици на културата, а некои се наоѓаат во музеите широм Македонија.

Букурешкиот мировен договор е договор со кој што завршиле Балканските војни. Посебно треба да се нагласи причината за Првата балканска војна водена за истиснување на Османлиите од Македонија и учеството на македонските чети кои ја ослободувале својата татковина. Во Втората балканска војна соседите ја поделиле освојената територија, односно Македонија, што било погубно за Македонците. Со овој документ Македонија е поделена од своите соседи, а поделбата има рефлексии и денес.

АСНОМ или Антифашистичкото собрание на народно-ното ослободување на Македонија е одржано на 2 август 1945 година во манастирот Св. Прохор Пчински. На Собранието било донесено решение за формирање на држава на македонскиот народ, македонскиот јазик бил кодифициран и бил прогласен за службен, а биле формирани и првите институции, како Президиумот на АСНОМ, кој подоцна прераснал во Влада на Македонија и АСНОМ кој прераснал во Народно собрание. Континуитетот на овие институции е зачуван, а истите одиграле историска улога при формирањето на самостојната држава - Република Македонија во 1991 година.

СФРЈ беше заедница на републики во којашто се наоѓаше нашата татковина во периодот од 1945 до 1991 година како членка на федерацијата. Оваа заедница на држави беше централизирана, со заедничко раководство, со заедничка монетарна, воена и надворешна политика. Поради нерамномерниот развој, различните интереси и различните погледи за државата таа почна да запаѓа во политички и економски кризи. Во 1991 година федерацијата се распадна на повеќе самостојни држави, а македонската држава прогласи независност и стана самостојна држава.

Современата македонска држава почнува да се создава од 1945 година со формирањето на македонската држава на Првото заседание на АСНОМ, а на 8 септември 1991 година на референдум граѓаните на Република Македонија донесоа одлука за осамостојување на Република Македонија од тогашната заедничка држава - СФРЈ. Од 1992 (3) година со приемот на Република Македонија

во ООН, нашата татковина станува член на меѓународното семејство на народите, чин со којшто сметаме дека е создадена современата македонска држава.

Литература

- Учебници по историја за V до VIII одделение од кој било автор одобрени од МОН (учебниците што се употребуваат во училиштето).
- Историја на македонскиот народ - тритомно издание, група автори (или кое било издание што е повеќетомно).
- Веб-страници www.historyofmacedonia.org (и по избор на наставникот и учениците).
- Дневни весници, неделни весници, списанија, брошури и слично во кои има текстови, фотографии, кои се однесуваат на минатото на нашата татковина.

Пример број 1: Хронолошка лента

Место на реализација: училиница

Тек на реализацијата:

а) Учениците праваат хронолошка лента (индивидуална работа).

Најпрво учениците и наставникот набројуваат настани и периоди кои се важни за минатото на Република Македонија.

Секој ученик има задача сам да пронајде историски настани и периоди кои според него се важни за нашата татковина, како и да најде слики, цртежи или фотографии од различни временски периоди.

Учениците изработуваат лента на која треба хронолошки да ги наредат настаните и периодите од минатото на Македонија. На историските ленти треба да се обележат значајните периоди и датуми од македонската историја. Истовремено покрај историските периоди и датуми можат да залепат слика или фотографии коишто им оставиле најмногу впечаток при претходните истражувања, посети на музеи, споменици и сл. Откако ќе ги изработат историските ленти, тие се споредуваат и се издвојуваат настан-

ите и датумите кои учениците и наставникот ги утврдиле за најзначајни и истите се претставуваат на заедничка историска лента на хамер.

б) Учениците праваат заедничка историска лента на хамер, кој постоа ќе биде поставен во училиницата (групна работа).

Наставникот и учениците заедно ги разгледуваат индивидуално направените хронолошки ленти. Ги споредуваат податоците и настаните кои се поклопуваат кај најголемиот дел од учениците. Доколку некој важен историски настан или период е испуштен, наставникот треба да им предочи на учениците и тие ја дополнуваат хронолошката лента.

На хамерот наставникот и учениците ќе ги обележат различните периоди од развојот на македонската држава и ќе ги обојат со различна боја. Во секој од обележаните периоди, наставникот и учениците ќе ги обележат веќе одбраните датуми и настани и, по можност, за истите ќе залепат слика, фотографија (доколку е посетен споменик, музеј и слично) или може да нацртаат цртеж. Како што е веќе нагласено минатото на Македонија треба да биде претставено во следните периоди: праисторија, антички период, среден век, османлиски период, Букурешки мировен договор, АС-НОМ, СФРЈ, независна современа македонска држава - Република Македонија. Вака направениот хамер може да биде изложен во училиницата и да претставува надгледно средство за часовите по сродните предмети, како на пример: историја, географија, граѓанска култура и слично.

Откако ќе бидат завршени сите активности околу изработката на хамерот, учениците ќе го презентираат пред другите ученици, а доколку училиштето има веб-страница, постои можност материјалот да биде пренесен на веб-страницата.

Показатели за постигнувањата:

Ученикот/ученицата се вреднува според постигнатите знаења за темата, покажаниот интерес, како и според залагањата во индивидуалната и групната работа.

Пример број 2: Историски албум за минатото на Македонија

Место на реализација: училница и посета на најблискиот музеј (археолошки, етнологски, историски или градските музеј)

Тек на реализацијата:

а) учениците истражуваат и собираат материјали за историски албум (индивидуална работа).

Учениците и наставникот посетуваат археолошки, етнологски, историски или градски музеј, во зависност од местото каде што се наоѓа училиштето и каде што учениците можат да истражуваат. Притоа им се укажува на важноста и потребата за користење на материјални извори кои се наоѓаат во музеите.

Секој ученик има задача да осознае што повеќе податоци од музејот и да стекне што повеќе знаења од материјалните извори за периодот или периодите кои се претставени во музејот.

За време на истражувањето, наставникот треба да ги поттикнува учениците и да им ги објаснува поимите со кои се среќаваат во своите истражувања.

По завршувањето на посетата секој ученик има задача да напише текст, надополнет со слики и цртежи за знаењата кои ги стекнал и за впечатоците од материјалните извори кои ученикот ги видел во музејот, а кои понатаму ќе им помогнат во изработката на историски албум за минатото на Македонија.

б) Изработка на историски албум за минатото на Македонија (групна работа)

Врз основа на текстовите и материјалните извори за периодот или периодите кои се претставени во посетените музеи (археолошки, етнологски, историски или градските музеи), како и врз основа на другата литература за минатото на Македонија, учениците со помош на наставникот изработуваат историски албум за минатото на Македонија, кој ќе ги содржи сите периоди: праисторија, антички период, среден век, османлиски период, Букурешки мировен договор, АСНОМ, СФРЈ, Република Македонија.

За сите периоди кои се наведени треба да се најдат слики и литература, кои ќе бидат подредени во албумот. Секој ученик треба да даде свој придонес во изработката на историскиот албум, особено за делот за кој стекнал знаења, користел материјални извори и пишувал текст. На овој начин учениците ќе ги прошират и надградат своите знаења за минатото на Македонија.

Во историскиот албум треба да доминираат слики, цртежи и текст кој ќе ги објаснува истите. Во секој случај текстот не смее да доминира. Историските албуми, треба да бидат презентирани од страна на учениците, а по можност доколку училиштето поседува веб-страница, историскиот албум од минатото на Македонија може да биде претставен и на веб-страницата.

Показатели за постигнувањата:

ученикот/ученичката се вреднува според постигнатите знаења за темата, покажаниот интерес, како и според залагањата во индивидуалната и групната работа.

ТЕМА 2: КАКО Е ОРГАНИЗИРАНА НАШАТА ДРЖАВА И НЕЈЗИНИТЕ ИНСТИТУЦИИ

Цели:

- ученикот / ученицката да се запознае како е организирана нашата држава и како се избираат органите на државата.

Поими:

демократија, политички партии, избори, локална власт, општина, градоначалник, централна власт, градоначалник, собрание, претседател, влада, премиер, суд, јавно обвинителство, народен правобраник, уставен суд.

Демократија - означува владеење на народот, односно народот ја избира власта на слободни и демократски избори и на тој начин владее преку избраните пратеници. Пратениците во Собранието на Република Македонија ги застапуваат интересите на граѓаните и ја избираат и ја контролираат Владата. Претседателот на државата на партијата која ќе добие најголем број на пратеници ѝ дава мандат да формира Влада на Република Македонија. Мандатарот поднесува програма до Собранието и предлага Влада на Република Македонија. На дадениот начин, преку опишаните институции функционира демократијата во Република Македонија.

Политичка партија - претставува група лица организирани со цел да станат политичка власт. Во Република Македонија политичките партии учествуваат на избори и се борат за власт. Во текот на 1990 година се формирале првите политички партии во нашата татковина. На 11 ноември 1990 година биле одржани првите повеќепартиски избори за пратеници на кои учествувале 18 политички партии и повеќе независни кандидати. Најмногу пратеници освоиле партиите ВМРО - ДПМНЕ и СКМ-ПДП од македонските политички партии и партиите ПДП и НДП од албанскиот блок на политички партии, кои воедно биле и првите формирани партии. Денес во Република Македонија постојат поголем број на политички партии како на пр.: ВМРО - ДПМНЕ, СДСМ, ДУИ, ЛДП, ЛП, СПМ, ДПА и други.

Изборите се официјален процес низ кој избирачите решаваат за прашања од општ интерес или за кандидати за јавни функции (пратеници, претседател на државата, градоначалник, советници и слично). Во Република Македонија редовните парламентарни избори се одржуваат на 4

години, како и локалните избори, а претседателските избори се одржуваат на 5 години. Со одлука на Собранието можат да се одржат и предвремени парламентарни избори.

Локалната власт ги претставува органите коишто ја спроведуваат власта на локално ниво, односно во едно или повеќе населени места, во рамките на една општина, град и слично. Во Република Македонија под поимот локална власт најчесто се подразбира општинската власт, која што има ингеренции на локално ниво.

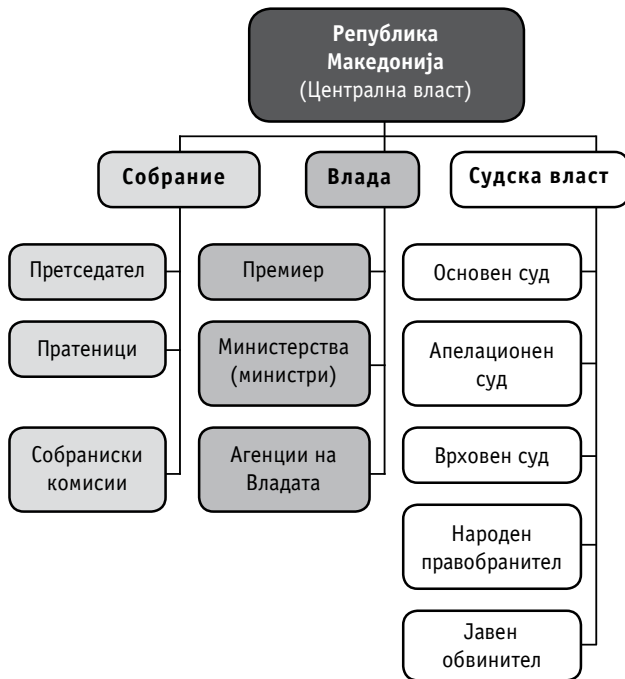

Организација на локалната власт

Општината е единица на локалната самоуправа, како заедница на жителите на одредено подрачје, утврдена со закон, која преку своите органи и преку администрацијата и организирани јавни служби, овозможува вршење на надлежностите пропишани со закон. Во Република Македонија постојат 84 општини и градот Скопје кој е посебна единица на локалната самоуправа во која се остваруваат заедничките потреби и интереси на граѓаните на градот Скопје како главен град на Република Македонија.

Градоначалникот ја претставува и ја застапува општината, ја контролира законитоста на прописите на советот и го обезбедува извршувањето на одлуките на советот. Градоначалникот се избира на секоја четврта година на општи, непосредни и слободни избори со тајно гласање во согласност со законот со кој се регулираат локалните избори.

Централната власт во Република Македонија е претставена преку органите на државата на централно ниво (на ниво на целата држава). Власта се дели на: законодавна, извршна и судска.

Организација на централната власт во Република Македонија

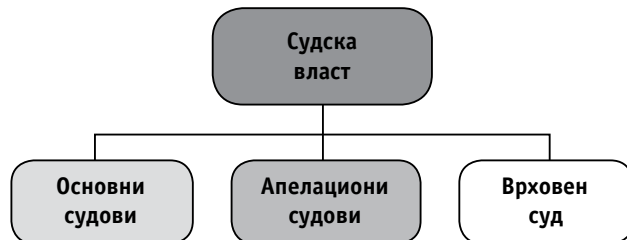
Собранието на Република Македонија е претставнички орган на граѓаните и носител на законодавната власт во Републиката. Собранието е еднодомно и го сочиниваат 120 пратеници. Собранието на Република Македонија го донесува и изменува Уставот на Република Македонија, донесува закони и дава автентично толкување на законите, ратификува меѓународни договори, одлучува за војна и за мир, донесува одлуки за менување на границите на Република Македонија, избира Влада на Република Македонија и врши други работи утврдени со Уставот.

Пратеникот во Република Македонија е претставник на народот, избран на слободни и демократски избори. Тој ги претставува граѓаните во Собранието, односно го пренесува нивниот глас и се бори за нивните права преку поставување и донесување закони. Собранието го сочинуваат 120 пратеници чиј мандат трае четири години и тие не можат да бидат отповикани.

Власта е задолжена за извршување, односно за спроведување на законите. Неа ја избира Собранието на Република Македонија по предлог на претседателот на Републиката, кој мандатот да составува Влада ѝ го дава на партијата која што освоила најголем број гласови на слободните и демократските избори. Владата донесува Програма за својата работа и секоја година предлага активности кои по програмата ќе се извршуваат во текот на годината. Активностите ги спроведува, односно ги извршува преку следните министерства: Министерство за одбрана, Министерство за правда, Министерство за труд и социјална политика, Министерство за образование и наука, Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство, Министерство за здравство, Министерство за локална самоуправа, Министерство за внатрешни работи, Министерство за надворешни работи, Министерство за финансии, Министерство за економија, Министерство за транспорт и врски и Министерство за култура.

Премиерот или претседателот на Власта ја претставува и раководи со работата на Владата, свикува седници, раководи со нив и се грижи владината програма да се спроведува во согласност со Уставот и законите во Република Македонија. Премиерот го известува Собранието на Република Македонија за остварувањето на програмата на Владата и за активностите преземени за спроведување на законите во нашата држава.

Судската власт во нашата татковина е независна и е задолжена за спроведување на судската правда. Врз основа на Уставот и законите, во единствениот судски систем судската власт ја спроведуваат: основните, апелационите и Врховниот суд на Република Македонија.

Организација на судската власт

Јавното обвинителство во Република Македонија во името на државата покренува иницијатива за кривично гонење.

Народниот правобраништел е самостоен орган на Република Македонија кој е чувар и заштитник на правата на граѓаните. Тој е орган избран од Собранието и има мандат од 8 години. Во Република Македонија народниот правобранител е самостоен орган кој ги заштитува правата на граѓаните кога се повредени од страна на државните чиновници и до други лица со јавни овластувања. Граѓаните без посебни формалности, без адвокати и без какви било трошоци можат да му се обратат на народниот правобранител за брза интервенција.

Уставниот суд ја штити уставноста и законитоста, односно решава дали законите кои се донесени од Собранието се во согласност со Уставот. Доколку не се, ги укинува. Исто така, Уставниот суд ги штити слободата и правата на човекот во нашата татковина.

Литература

- Учебници по граѓанска култура за VII и VIII одделение од кои било автор одобрен од МОН (учебници што се уште се употребуваат во училиштето).
- Устав на Република Македонија
- Веб-страници www.zels.org.mk; www.sobranie.mk; www.vlada.mk (и по избор на настаните и учениците).
- Дневни весници, неделни весници, списанија, брошури и слично во кои има текстови, фотографии кои се однесуваат на организацијата на нашата татковина.

Пример број 1: Играње на улоги: Избори

Место на реализација: училишца

Тек на реализацијата:

Наставникот им објаснува на учениците како е организирана нашата држава и кои се институциите во неа. Потоа, учениците за да ги покажат практично стекнатите знаења, наставникот организира симулација на избори коишто треба да ги опфатат повеќето, а по можност и сите споменати институции коишто се дел од македонската држава.

а) Формирање на политички партии

Учениците избираат имиња за своите партии (На пр.: Партија на зелените моливи и Партија на жолтите црешни). Секако, треба да се избегнат имиња на постоечки партии или имиња кои асоцираат на истите.

Бројот на „членовите“ на партиите може да биде до 17 ученици, а останатите ученици го претставуваат народот, односно гласачите.

Секоја партија има задача да си избере претседател кој ќе ги претставува. Изборот мора да биде направен на демократски начин. Партијата мора да подготви програма којашто ќе им ја понуди на граѓаните, а основата (темата) поради чувствителноста ќе биде дадена од наставникот. На пример, темата може да биде од областа на екологијата, националните паркови и нивната заштита, културно-историските споменици и нивната заштита и слично.

Програмата ќе биде претставена од претседателот на партијата, кој ќе треба да ги убеди граѓаните да гласаат за неговата партија. Претставникот говори пред граѓаните и ги убедува да гласаат за него.

На пример: Партијата на зелените моливи сака да изгради парк близу до националниот парк во кој има и културно-историски споменици. Тие имаат финансиска оправданост за паркот. Партијата на жолтите црешни, пак, мисли дека не треба да се гради парк до националниот парк и дека живојната средина и чистата околина немаат цена. Двете партии наговрзуваат придобивки и ветувања околу наведениите теми и ги истакнуваат нецелесноста и односно наведуваат аргументи за и против предлозите. Партијата на листовите наоѓа оправданос-

џи неѓајивности и во двајта случаи, и џаа е за изнаоѓање на компромисно решение.

б) Организирање на избори

Наставникот и учениците го утврдуваат знаењето за значењето на демократијата.

На изборите покрај политичките партии има и организатор, а таа улога ја презема наставникот, кој подготвува кутија за гласачки ливчиња, на кои треба да се гласа.

За гласањето да биде поинтересно ќе бидат избрани и новинари. Улогата на новинарите е да им поставуваат пријатни и непријатни прашања на претседателите на партиите кога тие ќе ја објаснуваат својата програма.

Најважни во целиот процес се граѓаните кои по свое убедување гласаат.

Откако граѓаните ќе гласаат, наставникот ги брои гласовите и ги истакнува.

в) Формирање на институциите

Врз основа на добиените резултати од гласањето се формираат **Собранието** и **Владата**.

Покрај ова, се избира премиер и се објаснува неговиот избор. Наставникот во текот на активностите објаснува и ги поттикнува учениците да ги користат веќе стекнатите знаења за поимите кои се усвојуваат.

Показатели за постигањата:

ученикот/ученичката се вреднува според постигнатите знаења за темата, покажаниот интерес, како и според залагањата во индивидуалната и групната работа.

Пример број 2: Институциите на нашата татковина

Цел:

- ученикот/ученичката да се запознае со улогата и значењето на одделни институции во нашата држава.

Место на реализација: училница и посета на најблиската институција (или најблиските институции).

Тек на реализацијата:

За да може ученикот да ја разбере и поуспешно да ја совлада темата, наставникот објаснува за институциите во нашата татковина со помош на шематски приказ на организацијата на локалната и централната власт. Потоа ученикот се поттикнува да посети институција којашто се наоѓа во неговото место (може да се организира групна посета). При посетата учениците треба се запознаваат со нивната работа и улогата што ја имаат.

Со помош на дополнителна литература која е дадена во прирачникот и со посетата на најблиската институција, ученикот треба да изработи шема, скица на институцијата.

На пример, би можел да помолне прашеник во Собранието или советник во општината, како и посетата на институција, почнувајќи од месна канцеларија, општина, Собрание, Влада, суд итн., во зависност од можностите на учениците и од близината на објектите до нивното место.

Показатели за постигнувањата:

Ученикот/ученичката се вреднува според постигнатите знаења за темата, покажаниот интерес, како и според залагањата во индивидуалната и групната работа.

Друга активност: Може да се оствари контакт со пратеник од вашето место, со градоначалникот или со некој од советниците. Учениците да побараат од нив да им кажат како се организирани институциите во коишто работат и воопшто институциите во Република Македонија.

ТЕМА 3: ГЛАВНИОТ ГРАД НА НАШАТА ТАТКОВИНА - СКОПЈЕ

Цели:

* ученикот / ученичката да се поинтересува да го прошири знаењето за минатото на градот Скопје;

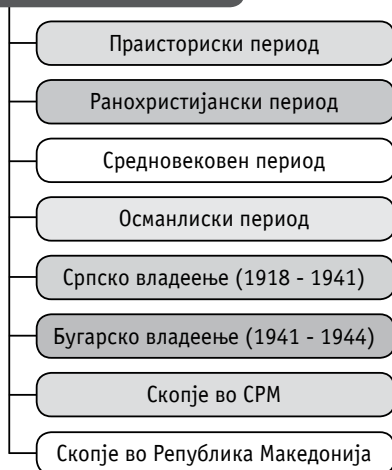
* да ги запознава основните административни функции на градот Скопје.

Поими:

Главен град, Скопје, Римскиот аквадукт, Камениот мост на Вардар, Кале, старата скопска чаршија, манастирот Св. Пантелејмон, манастирот Св. Ангрија, црквата Св. Спас со саркофагот на Гоце Делчев, Мустафа-пашината џамија, Дауш-пашин амам, музеи и галерии, театри и кина, градски институции.

Главниот град е административен и деловен центар на државата. Од посебна важност е минатото на главниот град и неговото културно наследство. Нашиот главен град - Скопје има богато културно-историско наследство и по примерот на другите главни градови го чува и негува. Покрај ова посебно важни за граѓаните на нашата татковина се административните функции на градот Скопје.

МИНАТОТО НА СКОПЈЕ

Приказ на минатото на градот Скопје

Скопје е античкиот град чии остатоци денес се наоѓаат во северниот дел на Скопје. Градот настанал во 3 век пред н.е., најголем процут имал во римскиот период, по населувањето на римските колонизатори, кои по завршувањето на воената служба го избирале како место за живеење. Градот бил уништен од земјотрес во 518 година, но се смета дека бил повторно обновен од познатиот византиски император Јустинијан, кој на неговите темели го изградил градот Јустинијана Прима.

Римскиот аквадукт е дел од системот за пренесување на вода изграден за време на римското владеење. Се наоѓа во северниот дел на денешниот град Скопје и е значаен културно-историски споменик. Изграден е од камен, а денес се сочувани 55 лака од аквадуктот.

Камениот мост на Вардар се наоѓа во центарот на градот Скопје и е негово обележје. Изграден е кон крајот на 15 век и оттогаш до денес доживеал неколку реконструкции. На највисокото место на мостот се наоѓаат остатоци од стражарска кула изградена во време на османлиското владеење.

Кале е тврдина изградена на левиот брег на реката Вардар, на највисокото место, и служела за одбрана на градот, а надградувана е повеќе пати од различни освојувачи на Скопје. Еден значаен дел на тврдината е изграден за време на османлиското владеење со Скопје, кога тврдината го добила денешното име - Кале. За време на скопскиот земјотрес во 1963 година голем дел од тврдината со придружните објекти биле срушени. Денес Калето се реконструира во првобитната состојба.

Црквата Св. Пантелејмон е изградена во 12 век на падините на Водно, на местото викано Нерези. Во 1164 година била доградена по наредба на византискиот император Алексеј Комнен. Фреските кои се нацртани во црквата се смета дека се почеток на раната ренесанса, која според овие податоци започнала многу порано отколку ренесансата во Италија.

Манастирот Св. Ангрија се наоѓа на Матка и е изграден во 14 век како завештание на Волкашин.

Старата скопска чаршија се наоѓа на левиот брег на

реката Вардар, веднаш под Скопската тврдина. Се смета дека чаршијата настанала во 12 век, а својот изглед значајно го изменила по доаѓањето на Османлиите, кога доаѓа до мешање на византиската и османлиската архитектура.

Црквата Св. Спас е дел од Скопската чаршија и е во непосредна близина на Скопската тврдина. Изградена е во 17 век. Во оваа црква се наоѓаат стари икони со иконостас кои се од 1824 година и гробот и спомен-собата со саркофагот на Гоце Делчев.

Литература

- *Монографија за Скопје; Скопје, изгавач Ойштина Скопје.*
- *Веб-страница:* www.skopje.gov.mk, www.exploring-macedonia.com (*и групи страни по избор на настан-икош*).
- *Дневни весници со шекстови за Скопје.*
- *Разгледници од Скопје.*

Пример број 1: Патуваме низ времето во Скопје - главниот град на Република Македонија

Цел: ученикот/ученичката да се запознае со клучните дати од минатото на Скопје.

Место на реализација: училница и посети на споменици, музеи и значајни институции.

Тек на реализацијата:

Учениците во VI, VII или VIII одделение на основното образование повеќе пати сретнале податоци за главниот град на Република Македонија - Скопје и за него имаат предзнаења. Иако предзнаењата не се на исто ниво, наставникот треба да ги поттикне учениците да ги повторат своите знаења и да ги прошират.

Наставникот им објаснува и ги запознава со историскиот развој, односно минатото на Скопје. Учениците имаат задача да патуваат низ времето и да ги најдат историски важните дати, места и личности кои се одлика на градот Скопје.

Наставникот ги поттикнува учениците да бараат податоци, стари текстови, фотографии, слики, разгледници, планови на градот и материјални извори за Скопје од настанувањето до денес. Сите работи кои ќе ги најдат треба да им послужат за патување низ времето и низ минатото на градот Скопје.

Откако ќе соберат доволно материјал учениците можат да пристапат кон исцртување на пат по кој ќе се движат, а кој ќе има историски дати, периоди, места, личности, цртежи и слики од материјални извори, кои ќе ги дадат контурите на минатото на Скопје.

Откако учениците ќе ги спојат своите патувања, наставникот може да направи едно заедничко претставување, односно едно заедничко движење низ времето и низ историјата на Скопје. На тој начин ќе бидат искористени податоците од сите ученици за историјата на Скопје.

Показатели за постигањата:

Ученикот/ученичката се вреднува според постојатите знаења за темата, покажаниот интерес, како и според залагањата во индивидуалната и групната работа.

Пример број 2: Хронолошки албум за Скопје

Место на реализација: училница и посети на споменици, музеи и значајни институции.

Тек на реализацијата:

Наставникот им објаснува на учениците и ги запознава со историскиот развој, односно минатото на Скопје. Учениците имаат задача да направат хронолошки албум за Скопје и да ги најдат историски важните дати, места и личности кои се одлика на градот Скопје. Учениците можат да ги изведуваат активностите поединечно или во групи.

Наставникот ги поттикнува да бараат податоци, стари текстови, фотографии, слики, разгледници, планови на градот и материјални извори за Скопје од настанувањето до денес. Сите работи кои ќе ги најдат треба да им послужат за хронолошкиот албум, кој ќе содржи фотографии, слики, цртежи, документи, разгледници и слично, а ќе биде поделен на повеќе периоди: праисторија, стар век, среден век,

нов век и најнов век. Во сите периоди учениците имаат задача да најдат податоци, стари текстови, фотографии, слики, разгледници, планови на градот и материјални извори за Скопје од настанувањето до денес, а кои ќе бидат распоредени по периоди.

Откако ќе соберат доволно матријал, учениците можат да пристапат кон изработка на албум за Скопје, а по изработката може да се изберат најдобрите хронолошки албуми и да бидат презентирани или претставени како единствен проект на веб-страницата на училиштето.

Показатели за постигањата:

Ученикот ќе биде вреднуван според интересот и вложениот труд во исполнувањето на поставените задачи.

Друга активност: Може да се оствари контакт со лица од различна возраст, кои имаат свои впечатоци за градот Скопје. Учениците во разговор со нив се запознаваат со значајните датуми од историјата, познатите личности од градот и анегдотите поврзани со нив.

ТЕМА 4: КУЛТУРНО-ИСТОРИСКИ ЗНАМЕНИТОСТИ ВО НАШАТА ТАТКОВИНА

Цели:

- ученикот / ученицката да се запознае со клучните културно-историски знаменитости во Република Македонија;
- да ги систематизира знаењата за културно-историските знаменитости во Република Македонија од праисторијата до денес.

Поими:

Хераклеја, Стоби, Антички шеќер - Охрид, Манасџир Св. Наум, Св. Пантелејмон - Плаошник, Маркови кули, Феудални знаменитости - Крайово, Исар - Штип, Кокино, Мечкин Камен, Шераковски икони, Пелинце, Вевчански карневал, Галичка свадба, Струшки вечери на поезијата, Мал биџолски Монмарџр.

Хераклеја е антички македонски град изграден од македонскиот крал Филип II, кој сведочи за старата македонска држава и остатоците од нејзината традиција на овие простори. Со доаѓањето на Римјаните во Македонија градот потпаднал под римска власт, а се смета дека од IV до VI век бил епископско седиште. Овој културно-историски споменик изобилува со градби кои сведочат за споменатиот период, од кои најимпозантни се театарот и мозаиците.

Стоби е антички македонски град којшто се наоѓа на вливот на Црна Река во Вардар. Се смета дека градот настанал во II век пред н.е. а својот процвет го имал во III и IV век, кога бил богат град и ранохристијански епископски центар. Денес се сочувани делови од Стоби како што се остатоци од куќи, палати, бањи, цркви, епископско седиште, театар, мозаици и др.

Античкиот шеќер во Охрид датира во античкиот период, но научниците се многу внимателни околу точното временско одредување на настанувањето на театарот. Театарот има одлична акустика и изграден е на место што го заштитува од ветерот и го задржува звукот во самиот објект. Денес Античкиот театар во Охрид својата раскош ја покажува преку настаните кои се одигруваат на него, а се дел од Охридското културно лето.

Манасџироиџ Свџџи Наум се наоѓа на 28 км од Охрид, на местото каде што реката Црн Дрим се влева во Охридското Езеро. Црквата во манастирскиот комплекс има централна положба и се издига над езерото, а во црквата се наоѓа гробот на св. Наум.

Марковиџе кули се средновековна тврдина којашто се издига над градот Прилеп, поточно над местото каде што во прво време се наоѓал градот. Средновековната тврдина името го носи по нејзиниот градител и владетел кралот Марко, кој ја изградил на непристапно место опкружено со големи камени блокови, што го отежнувале пристапот на противникот. Тврдината по смртта на кралот Марко потпаднала под власта на Османлиите. Денес оваа крепост е значаен културно-историски споменик кој го отсликува животот во Македонија во средновековието.

Феудални знамениџосџџи - Краџово. Кратово со своите културно-историски споменици од средновековието, со својата стара чаршија, феудални кули, куќи, мостови е град кој како да е конзервиран и сведочи за споменатиот период. Неретко е нарекуван и жив музеј, затоа што можат да се забележат споменатите објекти и занаети на луѓето кои се специфични само за старите македонски градови. Сето ова го чини вреден да се посетува и споменува како споменик од големо значење за Република Македонија.

Кокино е мегалитска опсерваторија која се наоѓа во близина на селото Кокино, Кумановско. Во 2001 година археологот Јовица Станковски открил населба од бронзениот период, која според димензиите и изгледот се разликувала од претходно видените археолошки наоѓалишта. Локалитетот зафаќа површина од околу 5 000 м² скалесто поставен на две платформи веднаш под планинскиот врв Татиќев Камен со надморска висина од 1 013 метри. На локалитетот доминираат камени седишта наречени тронове, од кои се смета дека се гледале небеските тела. Оваа теорија е проверена со археоастрономска анализа која потврдила дека станува збор за опсерваторија. Ваков објект претставува вистинско богатство за нашата татковина и е дел од нашето културно наследство.

Мечкин Камен е еден од најзначајните културно-историски споменици кои сведочат за херојското минато на

македонскиот народ и е симбол на непокорот. Овој споменик заедно со Македониумот и со неколку помали споменици е направен како потсетник за Илинденското востание и херојската борба за одбрана на градот Крушево во последните денови од востанието во 1903 година. На ова место секоја година се одбележува Илинденското востание и борбата за ослободување од ропството, со посебна организација и програма.

Теракоџни икони се пронајдени на Виничкото кале и датираат од крајот на VI до крајот на VII век. На нив се прикажани ликови на светители, симболични животни и композиции кои илустрираат библиски текстови. На секоја од нив има крст, а натписите на иконите се на латински. Теракотните икони се откриени во 1985 и 1986 година и претставуваат едно од најзначајните дела на македонското културно наследство.

Вевчанскиоџџ карневал е стар околу 1400 години и е интересна мешавина на паганските и современите обичаи. Карневалот се одржува во живописното село Вевчани на 13 и 14 јануари, а на карневалот учествуваат речиси сите жители од селото. Карневалот се одржува во чест на светецот Василија. Најспецифични обичаи на карневалот се: посета на секој дом од василичарите (кои се под маски) и главната свеченост кога се претставуваат маските. Маските го отсликуваат она што ја одбележало годината, како дел од секојдневието и имаат за цел да ги прикажат работите од ведрата страна, преку маска и смеа. Воедно се бркаат и лошите духови. Оваа манифестација секоја година е се попосетена од многубројни домашни и странски гости. За нејзината организација се грижи организационен одбор.

Галичкаџџа свадба е традиционална македонска свадба, по која е познато мијачкото село Галичник. Галичката свадба се одржува и денес како дел од македонската традиција со церемонијален дел во кој учесниците на свадбата се облачени во традиционални селски носии карактеристични за галичкиот крај, со обичаи кои ја одликувале свадбата, како на пример, играње на оротото *Тешкоџџо*, одење во куќата на невестата, гледање низ прстен, играње на специфични ора, црквена церемонија, поминувањето по мостот Упија и друго. Секоја година свадбата се одржува со младоженец

и невеста кои по потекло се од галичкиот крај. За целата свеченост се грижи однапред одбран одбор.

Струшкиџе вечери на џоезијаџа е меѓународна манифестација на поетите и секоја година се одржува во Струга во чест на браќата Миладинови. На оваа манифестација се собираат поети од целиот свет и ги читаат своите песни на својот мајчин јазик на познатиот *Мосџ на џоезијаџа* на реката Црн Дрим. Секоја година еден поет се прогласува за носител на Ловоровиот венец на поезијата.

Литература

- *Моноџрафија за Македонија.*
- *Разџледници од Македонија.*
- *Веб-страници:* www.exploringmacedonia.com; www.gomacedonia.com (*и груџи страни џо избор на настџаникоџи и ученициџе*)
- *Дневни весници, неделни весници, сџисанија, брошури и слично во кои има џексџови, фотоџрафии кои се однесуваат на кулџурно-истџорискиџе сџоменици во нашаџа џаџковина.*

Пример број 1:

Цел: ученикот/ученичката да се запознае со значајните

споменици и знаменитости во Република Македонија.

Место на реализација: училница и посети на споменици,

музеи и значајни знаменитости.

Тек на реализацијата:

а) Груџна рабоџа

Наставникот им објаснува на учениците за важноста на културно-историските знаменитости во Република Македонија и дека преку нивното чување ја чуваме и негуваме историјата на *нашаџа џаџковина*. Притоа наставникот и учениците ги посетуваат културно-историските споменици од национален интерес. Спомениците се разгледуваат, се води разговор за времето и местото/личноста на која се посветени.

б) Индивидуална рабоџа

Учениците ги сликаат, цртаат или писмено ги опишуваат спомениците, односно создаваат материјал кој би го користеле понатаму во претставувањето на спомениците.

Секој ученик добива задача да најде што е можно повеќе слични споменици во Македонија, на Интернет преку веб-страниците дадени во литературата и да ги спореди и пореди во периоди.

Потоа учениците прават албум со фотографиите на спомениците кои ги посетиле или пронашле на веб-страницата.

Тие може да разменуваат податоци со ученици од другите училишта кои работат на ист проект за културно-историските споменици од нивните места и за културно-историските споменици воопшто, за нивното значење, чување и заштита.

Показатели за постигнувањата:

Ученикоџи/учничкаџа се вреднува сџоред џосџиџнаџиџе знаења за џемаџа, џокажаниоџи инџтерес, како и сџоред залаџањаџа во индивидуалнаџа и џруџнаџа рабоџа.

ТЕМА 5: НАЦИОНАЛНИ ПАРКОВИ И ПРИРОДНИ БОГАТСТВА

5. 1. НАЦИОНАЛНИ ПАРКОВИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Цели:

- ученикот/ученичката да се запознае со местоположбата на националните паркови;
- да се поттикне да го осознава значењето на националниот парк, неговите природно-географски карактеристики;
- да ја согледа можноста за развој на различни видови туризам во националните паркови;
- да ја осознае грижата за националните паркови.

Поими:

ационални паркови, Галичица, Пелистер, Маврово.

На просторот на Република Македонија како резултат на разновидниот геолошки состав, карактеристичниот релјеф, климатските карактеристики и други фактори се среќаваат голем број природни богатства. Некои од нив имаат толкава вредност што се од светско значење. Оттаму е и потребата тие да се заштитат како природни реткости. За таа цел по Втората светска војна во 1945 година е донесен Сојузен закон за заштита на спомениците на културата и природните реткости на тогашната Демократска Федеративна Република Југославија кој, секако, важеше и за подрачјето на Република Македонија, која тогаш беше во состав на споменатата држава. Со овој закон природните реткости се дефинираат како појави од зоолошки, ботанички, геолошко-палеонтолошки и географски карактер и се стават под заштита на државата (Зиков М, Атанасовски, 1993). Првиот закон кој се однесува само на природните реткости е донесен во 1960 година, а е дополнет и изменет во 1965 година. Потоа следи Законот во 1973 година, како и Законот за заштита на животната средина во 2005 година. Со тоа заштитата на природните богатства на Република Македонија, издвоени како природно наследство, се регулира

со Уставот на Република Македонија, како и со законски и подзаконски прописи. Во Уставот здравата животна средина е дефинирана како темелна вредност за нашата држава и како таква има приоритет во нејзиниот развој.

Во нашата татковина се заштитени вкупно 141 објект на површина од 182 965 ha, што претставува околу 7,11% од вкупната површина на државата. Заштитените подрачја опфаќаат природни живеалишта, екосистеми, геолошки и геоморфолошки формации. Тие се поделени во одделни категории според светските критериуми на IUCN и се делат на:

1. строг природен резерват;
2. национален парк;
3. споменик на природата;
4. парк на природата;
5. заштитен предел;
6. повеќенаменско подрачје.

Строг природен резерват - подрачје кое поради своите значајни или карактеристични екосистеми, геолошки и геоморфолошки карактеристики, како и изворна сочувана природа, се здобива со статус на природно наследство. Целта на овој вид заштита на одделни подрачја е: зачувување на живеалиштата, екосистемите и видовите во природна состојба; одржување на генетските ресурси во динамична и еволутивна состојба; одржување на природно воспоставените еколошки процеси; заштита на карактеристиките на пределот; заштита на автентичниот предел поради научни студии, мониторинг или образовни цели и намалување на нарушувањата во природата преку грижливо планирање и спроведување на научни истражувања и други дозволени активности и ограничување на пристапот до јавноста (Група автори, 2007).

Во Република Македонија има два строги природни резервати: **Езерани на Преспанското Езеро** со површина од 2080 ha и строгиот природен резерват **Тиквеш во клисурата на Црна Река** со површина од 10650 ha.

Национален парк – според Законот за заштита на националните паркови претставува подрачје на зачувана автентична природа која поради своите природни убавини и вредности на растителниот и животинскиот свет, геолошките, геоморфолошките, хидролошките и дру-

гите карактеристики, историското, научното, културното, воспитно-образовното и друго значење како добра од општ интерес се под посебна заштита на државата. Со тоа прогласувањето на одредени простори за национален парк превенствено е водено од намерата да се зачува изворното природно, културно и духовно богатство. Националниот парк има научно-истражувачка, културна, воспитно-образовна и туристичко- рекретивна намена.

Во рамките на националните паркови најчесто се издвоени **строга заштитна зона, туристичко – рекреативна и стопанска зона. Строго заштитената зона** ги опфаќа пределите и биотопите кои се одликуваат со автентичност и природна состојба на растителните и животинските заедници кои со малата распространетост претставуваат типични и единствени појави и се одликуваат со особени природни убавини. За да се зачува автентичноста на просторот во строго заштитената зона забранети се сите активности со исклучок на научно истражувачката работа и организираниите посети со претходно одобрение на управата за заштита на националниот парк.

Во Република Македонија постојат **три национални паркови: Галичица, Пелистер и Маврово**. Но, постојат и други простори кои ги задоволуваат основните критериуми за да прераснат во национален парк како **Шар Планина, Жакупица, Мариово и Јабланица**.

Споменици на природата - се простираат на површина од 56 850 ha. Како споменици на природата се издвојуваат: Охридското Езеро, Преспанското Езеро, Дојранското Езеро, пештерата Крушје, пештерата Млечник, Слатинската пештера, пештерата Убавица, Калница, Превалец, Звезгор, Манастир, Демир Капија, Кањонот Матка, Трубарево, Карши Бавчи, Маркови Кули, Острово, Дувало, Караслари, Кале – Бањичко, Колешинскиот водопад, Конопиште, Мурите, Коњска Река, Скопската тврдина, Вевчанските извори, Мокрино, Мокриево, Катлановскиот предел).

Заштитените подрачја се простираат на површина од 2 709 ha. Како заштитени предели се издвојуваат: Гарска Река, Дреначка Река, Суви Дол, Иберлиска Река, Менкова Ливада, Тумба, Голем Козјак, Катлановско Блато, Попова Шапка, Рупа, Непртка, Калојзана, Чам Чифлик и Ручица.

Од пределите со посебни природни карактеристики се издвојуваат: Лескодол, Водно и Кожле со вкупна површина од 2 338 ha.

НАЦИОНАЛЕН ПАРК ГАЛИЧИЦА

Националниот парк **Галичица** се наоѓа во југозападниот дел на Република Македонија помеѓу Охридското и Преспанското Езеро. Зафаќа дел од планината Галичица и прибрежните делови на Охридското и Преспанското Езеро, како и островот Голем Град. Поточно се протега на исток од врвот Вишесла до брегот на Преспанското Езеро кај Сир Хан, се до западниот брег на Преспанското Езеро до островот Голем Град; на југ по границата со Република Албанија до Охридското Езеро; на запад по источниот брег на Охридското Езеро до манастирот Св. Стефан. Во овие граници зафаќа површина од 22 750 ha. Најниската точка на националниот парк е на 695 m на површината на Охридското Езеро, а највисоката на 2 275 m на врвот на Галичица. Националниот парк е ставен под заштита на 25 октомври 1958 година од страна на Собранието на Република Македонија.

Постојат повеќе причини поради кои просторот е прогласен за национален парк како: положбата помеѓу Охридското и Преспанското Езеро, интересните релјефни облици, богатството со растителни и животински видови, од кои голем број се ендемични и реликтни видови, како и изразените пејзажни и естетски вредности.

Од **геоморфолошките облици** посебно внимание заслужуваат **тектонските раседни облици како отсеци** под врвовите **Магаро, Лако Сигној, Труглајс и Голем Врв**. Отсекот под врвот Магаро е особено интересен за алпинизам, а останатите се привлечни за почетници алпинисти (Зиков М, 1987). Како значајни геоморфолошки облици се и двата **цирка** на Галичица помеѓу превалот Полце (1568 m) и врвот Магаро (2254 m). Покрај нив, постои и еден помал валов со просечна широчина од околу 400 m и должина до 2 km. (Колчаковски Д, 1996). Овие облици на некогашното глацијално влијание имаат пејзажна вредност и големо воспитно-образовно значење. Од денудационите облици најкарактеристични се **точилата и сипарите** под врвот Магаро на тектонскиот отсек. Создаваат атрактивен

пејзажен амбиент поради промена на боите од бела до сива и зелена. (Зиков М, 1987).

Карстните појави се претставени со **шкрапи, ували, вртачи, карстни полиња и пештери**. Од површинските карстни релјефни форми најмногубројни се **вртачите**. Присутни се 4 карстни полиња: Суво Поле, Асанџура, Кафа, Врдуљ. Најголемо е карстното поле Кафа со површина од 5.6 km² (Стојмилов А, 2002). Внимание предизвикуваат и десетината пештери и неколку пропасти. Иако карстни релјефни форми имаме и во други делови во нашата земја, сепак овде постојните карстни релјефни форми се привлечни токму поради својата специфичност. Од геоморфолошки аспект интересни се и клифоидните брегови на Охридското и Преспанското Езеро, како и островот Голем Град.

Островот Голем Град се наоѓа на источната страна на планината Галичица, во водите на Преспанското Езеро, 4,5 км јужно од с. Коњско. Има ромбоидна форма, издолжено во правец ССИ-ЈЈЗ. Островот е долг 800 м а широк 400 м. Бреговите се одликуваат со стрмни клифови, кои на места се високи и до 10 метри (Стојадиновиќ Ч, 1968). Составени се од тријаски варовници кои на височина од 3 до 4 м се поткопани и се образуваат поткапини. (Зиков М, 1987).

Во националниот парк во крајбрежните езерски делови преовладува изменета медитеранска клима, а на повисоките делови климата е планинска. Просечната температура крај Охридското Езеро изнесува 11,2°C, а крај Преспанското Езеро 9,7°C. Температурите во текот на летниот период се пополни за одвивање на рекреација крај вода. Врнежите од снег изнесуваат 970 mm. Снегот се задржува од 90 до 150 дена во годината. (Панов, Н, 1998), но сепак поволноста на ваквите климатски карактеристики во текот на зимата не е искористена во целост во функција на туризмот.

Поради варовничкиот состав на Галичица во планинскиот дел на паркот постои недостаток на вода, но затоа, пак, во подножјето на Галичица има големо количество извори. Посебно репрезентативен геоморфолошки и хидролошки објект е извориштето **Остров кај манастирот Св. Наум** во јужното крајбрежје на Охридското Езеро.

*Изворско езеро во подножјето на Галичица. На сликата се стрелки се посочени меурчињата вода од сублакустрискиите извори.
(фото: Б. А. Тошевска, 2007 год.)*

На површина од 0,342 km² се јавуваат повеќе од 15 извори со вкупен капацитет од 11 m³/sek. Тие заеднички создаваат едно мало езеро од кое водата истекува во Охридското Езеро (Стојмилов А, 2002). Според хидробиолошките особини и растителниот свет околу него, ова езерце е со неповторлива научна, туристичка, образовна и пејзажна вредност.

Во рамките на националниот парк се води строга контрола на опстанокот и грижата на растителниот и животинскиот свет. Од вкупните површини на националниот парк дури 12 790 ha или 56 % се под шума. Присутни се многу растителни заедници со ендемични претставници, специфична хидрофауна во езерските крајбрежни делови. Односно, се јавуваат **41 вид дрвенести растенија, 40 видови грмушки, 16 видови тревни заедници**. Меѓу дрвенестите растенија карактеристични се **дивата и питома фоја, боровата молика и муника, шимшир** и др. Во тешко пристапниот Зли Дол се сретнува и **дивиот костен** како ендемски вид за Балканскиот Полуостров. (Колчаковски Д, 1997). Во пределите на високите планински делови на Галичица присутни се реликтни и ендемични видови на растителни заедници кои се сочувани во изворна состојба. На островот Голем Град се среќава ендемичниот вид на растението **дива фоја** (*Pinus Peuce*). Ендемичен растителен и животински свет е присутен и на крајбрежните карпи и клифови на Охридското и Преспанското Езеро.

Од фауната се среќаваат **10 вида водоземци, 17 вида влекачи, 124 вида птици и 40 вида на цицачи**. Високите планински предели на Галичица се живеалиште на ретки и загрозувани видови **птици** како што се: **златестиот орел, белиот и белоглавиот мршојадец и сивиот со-**

кол. Во Блатото кај село Стење присутен е ендемичен и специфичен терциерен свет на езерската фауна, а на островот Голем Град се среќаваат многу ретки и загрозени видови птици како: **белата чапја, пеликанот, пиштарката, големиот корморан и големата брегова ластовица.**

Од сите национални паркови, на Галичица има најголем број на разновиден **дивеч**. Односно, има 100 вида, што претставува 97,1% од вкупниот дивеч во нашата земја. Од нив 61 вид е трајно заштитен дивеч. Живеалишта имаат **рисот, мечките, дивите кози, дивите свињи, срните, разновидните видови на птици** и други животни. Како посебно обележје на националниот парк Галичица е **балканскиот рис** (*Lynx lynx martinoi*).

Строго заштитената зона се простира на површина од 985 ha и ги опфаќа **високите планински предели на Галичица, клифовите и стрмните брегови на Охридското и Преспанското Езеро, Блатото кај село Стење, островото Голем Град, езерото Острово кај Св. Наум.**

Туристичко-рекреативната зона се простира на 2310 ha и нуди извонредни можности за **летен и зимски туризам**. **Зоната за летен туризам** и рекреација на охридската страна започнува кај месноста Беј Бунар и ја зафаќа површината помеѓу брегот на Охридското Езеро и трасата на патот Охрид-Свети Наум. На Преспанското Езеро започнува од населбата Сир Хан и се простира помеѓу брегот на езерото и работ на шумата се до македонско-албанската граница. Секако, овде не наоѓаат место клифовите и стрмните брегови кои се дел од заштитената зона на националниот парк. **Зоната за зимски туризам** се простира на билото на Галичица.

За остварување на туристичко-рекреативната функција во рамките на националниот парк, главно, во крајбрежниот дел на двете езерски страни се распоредени поголем број хотелско-угостителски објекти.

Остатокот од националниот парк припаѓа на **економската зона**. Во неа, главно, се присутни шумите. Во текот на изминативе десетина години правени се напори да се подобри состојбата на шумите според квалитетот и површината без да се наруши видовиот состав и биодиверзитетот на националниот парк.

НАЦИОНАЛЕН ПАРК ПЕЛИСТЕР

Националниот парк „Пелистер“ се простира на источните падини на планината Пелистер. Природните убавини со кои располага планината, шумите од молика како реликтен вид од терциерната флора, гранитните маси од кои е изграден, а посебно глацијалниот релјеф во највисокиот дел на планината биле доволен мотив овој простор да биде ставен под заштита во 1948 година и со тоа претставува најстар национален парк во нашата земја. Зафаќа површина од 12 500 ha.

Се претпоставува дека **името Пелистер** потекнува од името на моликата (*Pinus Peuce*) која поради китката со пет лисја населението кое живеело во потпелистерските села ја нарекува **петлистер** (Стојмилов А, 2002).

Најниската точка на националниот парк е на 700, а највисоката на 2 601 м. н. в. Доминира планинскиот релјеф. Покрај највисокиот врв Пелистер со 2601 м. н. в. има уште 24 планински врвови повисоки од 2000 м. Затоа од Пелистер може да се простираат „величествени панорами до Јакупица на север, Селечка Планина и Кајмакчалан на исток и кон Преспанското Езеро, Галичица и Јабланица на северозапад“ (Зиков М, Атанасовски В, 1993). На височина помеѓу 1 300 и 2 000 m се среќаваат големи количини на искршени карпи и блокови кои се познати како **„камени реки“** и кои се многу интересни релјефни облици во овој национален парк. Најизразени се во месноста Копанки и ретко можат да се сретнат на друго место. Посебна атрактивност на Пелистер му дава глацијалниот релјеф, особено двата цирка кои се исполнети со вода. Тие се познати како глацијални езера Големо и Мало Пелистерско Езеро.

Климата е студена континентална, субалпска и алпска на највисоките планински простори. На надморска височина од 1300 метри просечната температура изнесува 1,1°C, среднојануарската е 2,6° C, а во летниот период температурата може да достигне и повисоки вредности (Панов Н, 1998). На надморска височина од 1 200 метри бројот на денови со снежна покривка изнесува 135 дена, а на поголемите височини снегот се задржува до 280 дена. Ваквите климатски карактеристики се многу погодни за развој на зимско-спортскиот туризам. Поголемите количини на

врнежи овозможуваат овде да имаме богатство на извори и планински реки.

Огромна амбиентална вредност имаат 23 **планински реки (Сапунчица, Шемница, Црвена река, Шара, Брајчинска река и др.)** во должина од 212 km. Тие се бистри речни текови, богати со **пастрмка**. Како посебна карактеристика на националниот парк се и глацијалните езера: **Големо и Мало Пелистерско Езеро** или **Пелистерски Очи**.

Големото Пелистерско Езеро се наоѓа на надморска височина од 2 218 метри. Зафаќа површина од 4 200 m². Со длабочина од 14,5 m е најдлабокото ледничко езеро во Република Македонија. На северозапад од Големото Пелистерско Езеро се наоѓа **Малото Пелистерско Езеро** на надморска височина од 2 180 m. Езерото има скоро кружна форма и се простира на 760 m². Во текот на летото водата се загрева до 20°C, поради што посетителите не ја пропуштаат можноста да се искапат во него (Стојмилов А, 1977).

Во националниот парк Пелистер дури 5 377 ha се под шума. Застапени се 88 дрвенасти растенија, што претставува 29% од вкупната дендрофлора во Република Македонија (Колчаковски, Д, 1997). Во високиот планински дел на националниот парк присутна е скоро половина од вкупната планинска вегетација во Република Македонија. Посебно внимание предизвикува присуството на ендемичниот и реликтен петоигличест бор **молика (Pinus Peuce Gris)**. Моликовите шуми на Пелистер растат како **моликови шуми со папрат и моликови шуми со боровинки**, од кои **чисто моликовите шуми** се простираат на 1174 ha. Исто така застапени се и **мешани моликови шуми со ела (447 ha), моликови шуми со бука (110 ha), моликово-букови-елови шуми, букови и дабово-букови шуми**. Ендемична е и **пелистерската качунка** (која се среќава кај Големото Пелистерско Езеро) и **каранфилчето**. Освен флора, во националниот парк постои и богата и разновидна фауна. Тука живеат **37 вида цицачи, 130 вида птици, 16 вида влекачи и 12 видови водоземци**. Од цицачите би ги споменале: **срната, еленот, рисот, еленот, дивата коза, мечката, дивата свиња, еребицата камењарка, златниот орел, карпестиот лазач и црвеноклуната галица**. Од рибите значајна

е ендемичната **пелистерска пастрмка (Salmo peristerkus Karaman)** или македонската пелагониска пастрмка.

Националниот парк има извонредни можности за развој на туризмот како во **летниот** така и во **зимскиот период** од годината. За таа цел од големо значење се хотелот „Молика“, туристичката населба „Нижеполе“, детското одморалиште „Пелистер“ (кое постои од 1985 година), како и планинарскиот дом „Копанки“. Во функција на туризмот се и неколкуте ски-лифтови и пони ски –лифтот.

НАЦИОНАЛЕН ПАРК МАВРОВО

Во 1949 година во изворниот закон со кој е прогласен за национален парк се вели: „поради особените природни убавини, историското и научното значење, шумите и шумските предели околу Мавровското Поле се прогласуваат за национален парк.“ **Во 1952 година** со измените на Законот за основање на националниот парк Маврово се зголемува површината под национален парк и ги добива денешните граници.

Денес Националниот парк „Маврово“ ги опфаќа **јужните делови на Шар Планина, западните и централните делови на Бистра и сите делови на Кораб и Дешат** во границите на Република Македонија. Зафаќа површина од **73 088 ха**, со што е најголемиот национален парк во нашата земја.

Најниската точка е на 606 м. н. в. кај месноста Бошков Мост, на вливот на Мала Река во Радика, а највисоката е на врвот Голем Кораб висок 2753 м. н. в., што воедно е и највисок врв во Република Македонија. Во рамките на паркот се наоѓаат уште **52 врва повисоки од 2000 метри н. в.** Средишниот дел на националниот парк ја зафаќа долината и сливот на реката Радика.

Националниот парк изобилува со геолошки, геоморфолошки, хидролошки и други особености. Од геоморфолошки аспект посебно внимание привлекуваат **триесетината пештери во долината на реката Радика, карстните полиња на планината Бистра, фосилниот глацијален релјеф на планината Кораб**, а од хидролошките **живописното течение на реката Радика и глацијалните езера**. Во течението на река Радика меѓу четирите кањони, посебно се истакнува **кањонот Барик** кој се протега од вливот на Рибничка Река до вливот на Жировничка Река, во должина

од 9 km. Тоа е воедно најголемиот кањон во Република Македонија. Овде долинското дно на Радика е мошне тесно, а длабочината на кањонската клисура се движи помеѓу 1 200 и 1 360 m (Василески Д, 1997). Од глацијалните езера посебно би го споменале **езерото Луков**, како едно од петте глацијални езера на планината Дешат. Сместено е во цирк, северозападно од с. Требиште на надморска височина од 1565 m, со што е најниско глацијално езеро во нашата земја. Зафаќа површина од околу 4 000 m².

Како резултат на морфолошките особености на националниот парк имаме континентална клима, со умерени влијанија на медитеранските струења по долините на Црн Дрим и Радика, постудена планинска клима на просторот на Мавровското Езеро и неговата непосредна околина и алпска клима на највисоките планински предели. Климатските прилики и посебно поголемите количини врнежи од снег многу повољно се одразуваат на развојот на зимско-спортскиот туризам во националниот парк.

Од посебно значење е присуството на разновиден растителен и животински свет, од кои голем дел се ендемични и реликтни видови. Во деловите на паркот покрај течението на Радика и Мала Река, се простираат **субмедитерански** и **термо-ксерофилни шуми**, во кањонскиот дел се застапени **црни габерови шуми** и **шикари од благун и бел габер**. На надморска височина од 1 300 до 1 550 метри најголема застапеност има **горската букова шума**. Релативно големи површини има и под **горската букова шума со ела**. **Смрчата** е застапена само во горниот тек на Аџина Река и тоа е најјужен ареал на нејзино распространување во Европа. Вкупно се застапени 1000 вида растенија, од кои **38 видови дрвја**, **35 грмушки**, а **околу 100** се ретки или ендемични видови за Балканскиот Полуостров. Во паркот е зачувана реликтна флора од терцијерот.

Овде се среќаваат околу **140 вида птици** меѓу кои позначајни се **ливадската еја**, **степската еја**, **орелот крстач**, **суриот или златен орел**, **големиот буф** и др. Потоа **11 вида одоземци**, **12 вида влечуги** и **35 вида цицачи**.

Сите природни реткости се издвоени во **5 строго заштитени зони** со вкупна површина од околу 4 796 ha, како и **11 научно-истражувачки оддели под шума** на површина од 6 465 ha. Освен тоа голем дел од националниот парк е наменет за сточарство и шумарство. Но, одделен дел е за **туристичко-рекреативни цели**. За таа цел во националниот парк се издвоени неколку локалитети за туристи-

чки посети: **кањонот Гури Вран на Длабока Река кај село Жужње**, **кањонската клисура Барик**, **клисурата на Горна Радика**, **клисурата на Средна и Долна Радика**, **Сенечките Карпи**, **Штировичката Планина**, **Мала и Голема Корапска Врата** и **групата врвови Кабаш со Роси Римниц**.

Пример бр. 1: Споредбена табела на националните паркови

Место на реализацијата: училишта

Тек на реализацијата:

а) Учениците самостојно праваат споредбена табела

Секој од учениците во својата табела ги наведува карактеристиките на националните паркови. По хоризонталата и вертикалата во табелата забележува сличности и разлики. Секој од учениците настојува да пронајде по три слични и по три различни работи кај секој од националните паркови. На крајот секој самостојно се обидува да издвои само 5 збора кои асоцијативно веднаш ќе посочат на соодветниот национален парк.

б) Учениците праваат заедничка споредбена табела која може да стои во училиштата

Откако се издвоени карактеристиките на секој од националните паркови, се настојува да се изработи заедничка споредбена табела, според карактеристиките кои се повторувале кај најголем број ученици. Овој дел може да се збогати и со фотографски материјал од националните паркови.

Прилог 1: Споредбена табела

Карактеристики на националните паркови во Република Македонија	НАЦИОНАЛЕН ПАРК		
	Галичица	Пелистер	Маврово
Географска положба			
Надморска височина			
Особени геоморфолошки објекти			
Климатски одлики			

Особени хидролошки објекти			
Растителен свет			
Животински свет			
Специфична одлика			
Ендемични растенија			
Ендемични животни			
Видови туризам			

Пример 2: Националните паркови и туризмот

Место на реализацијата: училишница

Тек на реализацијата:

а) Учениците во улоџа на промотори на туризмот во националните паркови

Наставникот ги дели учениците во групи (најдобро четири). Три од групите имаат задача врз основа на природно-географските особености на секој од националните паркови да изготват своја туристичка понуда. Тоа може да биде постер, флаер (иако не се исклучува можноста зависно од техниката со која располага училиштето и спремноста на наставниците и учениците тоа да биде и презентација во Microsoft Office Power Point). Во рамките на училишната се имповизираат туристички штандови и секоја група преку свој репрезент на понудата ги рекламира природните и туристичките потенцијали на националниот парк. Четвртата група има за цел да ги оценува настапите и, секако, на целата работа да и даде натпреварувачки карактер. Овој вид презентација може да биде организирана и на ниво на училиштето.

Очекувани резултати

Учениците стекнуваат целосни сознанија за местоположбата на националните паркови, грижата за нивно зачувување, нивните природно-географски карактеристики и можноста во нив да се развива различен вид туризам.

ТЕМА 5. 2. ПРИРОДНИ РЕТКОСТИ И ЗАШТИТЕНИ ЗОНИ

Цели:

- ученикот/ученичката треба да се запознае со значењето на природните реткости;
- да знае каде просторно се наоѓаат природните реткости и заштитените зони во нашата татковина;
- да разграничува кој локалитет зошто е заштитен со закон;
- да осознава што може повеќе информации за растителниот и животинскиот свет во заштитените подрачја.

Поими:

природни реткости, заштитени подрачја, Охридско Езеро, Преспанско Езеро, Дојранско Езеро, Шар Планина, Катлановско Блато Јасен и останати заштитени подрачја.

Под **природни реткости** се подразбираат недвижни и движни делови и предмети на живата и неживата природа, кои поради научни, здравствени, културни, воспитно-образовни, туристичко-рекреативни и други вредности се под посебна заштита на заедницата. Во рамките на природните реткости и заштитените зони ќе ги наведеме основните карактеристики на строгите природни резервати, спомениците на природата и останатите заштитени подрачја во Република Македонија.

Строг природен резерват Езерани – го опфаќа северниот крајбрежен дел на Преспанското Езеро на надморска височина од 855 m. Зафаќа површина од 2 080 ha. За строг природен резерват е прогласен во 1996 година. Просторот е мочурлив и обраснат со трска и е одлично место каде живееат голем број птици. Поточно, овде се присутни сите птици кои се среќаваат на Преспанското Езеро, а тоа се околу 200 вида. Од нив 140 се водни птици. Од вкупниот број птици, дури 62 вида се на списокот на заштитени видови според Бернската конвенција. Три вида птици (Pelicanus crispus, Pelikanus onocrotalus, Haliaeetus albicilla) се наоѓаат на списокот на 24 најстроги заштитени видови птици со меѓународно значење. Од Европската црвена листа на глобално загрозувани видови животни и растенија издадена од ООН во 1995 година, од вкупно 14 вида, 3 вида се жители на резерватот Езерани (Pelicanus crispus, Phalacrocorax pygmaeus, Haliaeetus albicilla).

Поради орнитолошкото значење кое го има резерватот како значајно живеалиште на водни птици, резерватот Езерани е на светската листа на најзначајните меѓународни водни живеалишта.

Строг природен резерват Тиквеш – се простира на подрачјето на Тиквешкото Езеро на Црна Река. Зафаќа површина од 10650 ha.

Во овој заштитен простор од геоморфолошките форми со големо значење се клисурата на реката Каменица, клисурестиот дел кај месноста Врапче и Свиловец, кањонот Чатино на реката Блаштица, Костурски Дол и хорстот Вишешица.

Во поглед на флората карактеристични се **дивата фоја, белиот габер, пистацијата**. Истовремено живеат и поголем број птици: **орел рибар, орел змијар, сива чапја, белоглав мршојадец, гологлавиот брадес мршојадец, црниот мршојадец, голем гавран**. Бидејќи од **35 регистрирани грабливи птици** во нашата земја, во резерватот се регистрирани **23 вида**, овој простор е прогласен за строг орнитолошки природен резерват.

Како **споменици на природата** се издвоени различни објекти: езера, пештери, водопади, извори, палеонтолошки локалитети, клисури, геолошко-геоморфолошки форми и заедници на растенија и животни. Поради нивниот поголем број, во продолжение само за дел од нив ќе бидат изнесени повеќе сознанија.

Охридско Езеро - природно тектонско езеро во југозападниот дел на Република Македонија. Сместено е помеѓу ограниците на Јабланица и Мокра Планина од западната и Галичица од источната страна, на надморска височина од 695 m. На просторот на нашата земја се простира на 229,9 km². Има просечна длабочина од 151 m. Со просирност на водата од близу 22 m се смета за едно од **најпросирните езера во Европа**. Охридското езеро е интересно и поради заливите, полуостровите, локалната клима која ја предизвикува во просторот, како и неповторливоста на амбиентот кој го создаваат околните планини кои се издигаат над езерото.

Животните услови кои постојат во езерото се задржале од периодот на терциерот.. Затоа езерото останало како **природен музеј на животот свет** кој одамна изумрел во

други езера. Докажано е дека во езерото се среќаваат **околу 146 ендемични вида растенија и животни**, меѓу кои е и **охридскиот тркалезен сунѓер (Spongila ohridanus)**.

Животинскиот свет се одржал до денес благодарение на изолираноста на езерото. **Денес 60% од рибите, 64% од црвите и 90% од полжавите во езерото се ендемични**. Од рибите како ендемични и ретки се издвоени **17 вида риби** кои припаѓаат на три групи: **пастрмка, бела риба и јагула**. **10 вида риби се ендемични** за Охридското Езеро, меѓу кои најкарактеристични се **охридската пастрмка и белвицата**. Но, рибниот фонд на езерото го сочинуваат и **јагулата, крапот, кленот, мрената, скобалот, моранецот, плашицата**. Сите наведени природни карактеристики го издвојуваат Охридското Езеро како простор со природни реткости со непроценливо богатство. Затоа во 1979 година е прогласен за споменик на природата и е внесен во листата на места со природни реткости на УНЕСКО.

Како доказ за важноста на Охридското Езеро и неговиот жив свет е и тоа дека при зоогеографското зонирање на континенталните води во светот, најголемата по површина палеоарктичка област е поделена на четири подобласти: евроазиатска, источно сибирска, планинско-азиска и **охридска**. (Колчаковски Д, 1999)

Преспанско Езеро – природно тектонско езеро во југозападниот дел на Република Македонија. Сместено е во Преспанската котлина помеѓу планината Галичица на запад и Пелистер на исток, на надморска височина од 853 m. На просторот на нашата татковина се простираат 176,8 km².

Преспанското Езеро се одликува со богатство од природни вредности. Тука би ги споменале островот Голем Град, клифовите, абразивните подишта, растителниот и животинскиот свет. Вегетацијата е побујна на северното и северозападното крајбрежје. Денес во Преспанското Езеро живеат **12 вида риби**, меѓу кои најзастапена е рибата нивичка, скобустот, крапот и др.

За споменик на природата е прогласено во 1977 година и денес претставува атрактивен и специфичен воден објект во нашата татковина.

Дојранско Езеро – природно тектонско езеро во југоисточниот дел на Република Македонија. Сместено е во

Дојранската котлина на надморска височина од 148 метри. Од вкупната површина 27,4 km² и припаѓаат на Република Македонија.

Дојранското Езеро се издвојува според богатството со **фито и зоопланктон**. Според живиот свет на езерското дно е слично на Каспиското Езеро. Присутни се повеќе од **60 вида фитопланктони**, од кои најголем број се **од групата на зелените и синозелените алги**. Во втората половина на летото кога цветаат, водата на езерото има зелена боја.

Утврдено е дека во Дојранското Езеро живеат **17 вида риби** (црвеноперка, крап, летница, белвица, линиш, пласкун, мергур, попадика, карас, скобус, кукушка, клен, перкија, сомот, јагула, штиталка и камењарка). Затоа се вбројува меѓу најбогатите езера со риба во Европа. Освен рибите, присутни се и поголем број водни желки, водни змии, ракови, школки и др. Во мочурливите делови во подрачјето на Дојранското Езеро живеат птиците **гаро, креја, нор** и др. Посебна атракција претставува специфичниот начин на ловене риба со помош на птици (корморани).

Сите наведени карактеристики на Дојранското Езеро биле предуслов **во 1970 година** тоа да биде прогласено за **споменик на природата**.

- **Демиркаписката Клисура** - највпечатлива и најдолга клисура на реката Вардар. Започнува од утоката на река Бошава и се протега до с. Удово во должина од 19,5 km. Посебно е интересен влезниот дел со должина од 0,9 km. На нејзините страни се присутни разни карстни форми, меѓу кои е **пештерата „Бела Вода“** која се наоѓа во непосредна близина на реката Вардар, покрај стариот пат за Гевгелија, на надморска височина од 110 m. Пештерата има два пештерски канали со вкупна должина од 955 m и завршува со бунарско езеро длабоко до 8 m.

Оваа клисура е еден од најбогатите **орнитолошки резервати** во Европа според застапеноста на ретките птици грабливки како: **белоглав мршојадец** (*Gyps fulvus*), **египетски мршојадец** (*Neophron percnopterus*), **сур орел** (*Aquila chrysaetos*), **орелот змијар** (*Circaetus gallicus*), **лисестиот глувчар** (*Buteo rufinus*), **разни соколи** (*Falco peregrinus*, *Falco naumanni*) и др. **Ендемични растенија** на ло-

калитетот се: *Caladonia macedonica*, *Lilium heidreichii*, *Lilium martagon*. Просторот на површина од **200 ha** е ставен под **заштита во 1960 година**.

- **Кањон Матка** – Реката Треска од селото Здуње до село-

Кањонот *Матка*

(фото: Б. А. Тошевска, 2008 год.)

то Шишево тече низ клисура - кањон. Клисурата низводно од Здуње е долга 29,5 km. Во најголем дел претставува прав кањон со високи страни на места и над 1 000 метри релативна височина. Во долниот дел клисурата се нарекува кањон *Матка* и тоа е истовремено најубавиот дел на реката Треска (Зиков М, 1999). Кањонот *Матка* е прогласен за споменик на природата во 1994 година, со цел да се обезбеди заштита на геоморфолошките вредности на просторот на кањонот и на постојаната флора и фауна. Овде се наоѓаат околу десетина пештери, а како природен раритет се смета пропаста „Срт“ и карстен врток Коритиште. Со боење е констатирано дека карсниот врток со издашност од 2 m³/s е истек на понорницата Патишка Река. Денес е потопен со вештачката акумулација *Матка*. Пропаста *Срт* е длабока 36 m и скоро целата е исполнета со пештерски корали (Колчаковски. Д, 2001, 2005) кои се вистинска природна реткост.

Тука се среќаваат бројни ендемични видови на растенија и животни. Од околу 1 000 евидентирани растенија, 20% се ендемични или реликтни. Од терциерните реликти посебно се значајни: **кошаниновата темјанушка** (*Viola kosaninii*) и **наталиевата рамондија** (*Ramonda nathaliae*). На просторот се откриени **два вида на вистински пајаци** и **шест лажни скорпии**. Потоа евидентирани се **119 вида дивни** и **140 вида ноќни пеперутки**, а **77 вида балкански ендемични мали пеперутки** се наоѓаат токму во кањонот „Матка“. Во кањонот живеат и четири вида на мршојадци: **брадест мршојадец** (*Gypaetus barbatus*), **црн мршојадец** (*Aegypius monachus*), **белоглав мршојадец** (*Gyps fulvus*) и **египетски мршојадец** (*Neophron percnopterus*). Белоглавиот мршојадец е еден од највпечатливите симболи на овој

кањон. Исто така, во фауната се присутни: утот, лилјацие, дождовникот, жабата жолт мукач, македонската пастрмка, школката, змиите отровници, клукајдрвецот, куната, верверицата, срната, лисицата.

- **Маркови Кули** – се наоѓаат долж североисточниот раб на Пелагониската котлина, северно од градот Прилеп. Составени се од две низи карпести грамади во должина од 9 km и широчина од 7,5 km, а височината на некои грамади е и над 1 000 метри. Двете низи се поврзани со гребенот Златоврв (1422 m). Карпите се составени од гнајсеви, микашисти и гранодиорити, а потекнуваат од прекрамбриумот (Зиков, М, Атанасовски в, 1993). Природните вредности на *Маркови Кули* се од исклучително значење, поради големото присуство на маркантни и неповторливи денудациони релјефни форми во вид на столбови, запци, печурки, плочи, топки и сл. Во подножјето на *Маркови Кули* е познатата фигура *Свешец* која гледана од различни страни личи на слон, штрк и други животни. Во 2003 година е покрената иницијатива за запишување на комплексот *Маркови Кули* во Листата на светското наследство на УНЕСКО. По доставеното барање до Комитетот за заштита на светското културно и природно наследство добиено е известување дека предлогот е примен и со тоа *Маркови Кули* е на привремената листа на УНЕСКО (Колчаковски Д, 2005).

- **Пештерата Убавица (или Гоновица)** – се наоѓа на планината Буковиќ, во близина на селото Горна Гоновица, на надморска височина од 810 m. Таа е најубавата и најдолгата пештера во Република Македонија (1 010 m) (Колчаковски Д, 2001). Низ пештерата тече подземен водотек, кој понира во еден од нејзините ходници и надвор од неа се појавува како карстно врело. На околу 100 m² се простира т. н. Сала на водопадот во која од пештерскиот накит има сталактити, сталакмити, хелектити во различни бои од жолтеникаво кафеава, отворено зелена, сина, жолтеникаво црвена, сива и други бои. (Зиков М, Анастасовски В, 1993); На крајот од салата има водопад висок околу 6 метри, (Василески Д, 1999), а зад него големо подземно езеро.

- **Дувало** – активна **поствулканска појава** во непосредна близина на с. Косел, Охридско. Нејзиното постоење е доказ за некогашната вулканска активност во Охридската

котлина. Тоа е минијатурен кратер со пречник од 0,5 m и длабочина од 30 cm. Оваа поствулканска појава е сулфатара и мофета. Поради присуството на сулфурводород целиот крај има мирис на расипани јајца.

- **Вевчански Извори** – се наоѓаат на источните подножје на планината Јабланица, кај селото Вевчани, на 950 m. н. в. Главниот извор се наоѓа во отворот на една пештера, а десетина метри подолу се наоѓаат уште неколку извори кои се во контакт со главниот извор (Зиков М, Атанасовски В, 1993). Главниот извор има издашност од 1,5 m³/sek. (Колчаковски Д, 2005). Изворите се значајни од научен, разновиден и туристичко-рекреативен аспект.

- **Колешински Водопад** – се наоѓа на северните падини на планината Беласица, во долниот дел на реката Баба, на надморска височина од 450 метри. Создаден е по тектонски пат во гранитни карпи. Висок е 17 метри (Василески, Д, 1999).

Заштитени подрачја се и:

- **Шумскиот резерватот Јасен** - се наоѓа на западната страна на планината Јакупица. Се простира на површина од 10000 ha, на надморска височина од 376 до 2180 метри. За шумски резерват е прогласен со Законот за шуми и има исклучителна вредност во делот на природното богатство на Република Македонија. Во него се среќава богат дивеч, односно има срна, дива коза, дива свиња и мечка.

- **Катлановско Блато** - се наоѓа во југоисточниот дел на Скопската Котлина, помеѓу Пчиња и влезот на реката Вардар во Таорската Клисура. Претставува остаток од некогашното Катлановско Езеро, кое настанало со издигнување на коритото на Вардар со нанос што го таложела водата што се влевала во река Вардар од северната страна. (Јовановиќ С. П 1931).

Денес Катлановското Блато **се издвојува според богатството со птици**. Затоа во 1965 година површината од 70 ha е прогласена за природен резерват и е под заштита на Законот за природни реткости.

Шар Планина - поради атрактивноста и неповторливоста на најголем дел од нејзините природно-географски карактеристики, Шар Планина е вистинска природна рет-

кост. Нејзиниот јужен дел со површина од 14 010 ha веќе е во рамките на националниот парк *Маврово*, а во 1997 година бил изготвен предлог за донесување закон за прогласување на останатиот дел на Шар Планина од македонска страна за национален парк. Предложениот простор треба да се простира на 51 858 ha.

Се наоѓа во западниот дел на Република Македонија. Долга е околу 80 km, а широка околу 20 km. Има десетици врвови повисоки над 2 000 m, а највисок е **Голем Турчин со 2 747 m**. Во релјефен поглед на неа се среќаваат глацијални, флувијални, карстни, денудациони и нивациони релјефни облици. Највпечатливи траги оставила глацијацијата, така да денес на Шар Планина се среќаваат **циркови, валови и морени**. Цирковите се околу 50, главно, на надморска височина од 2 000 и 2 500 метри и најголем дел се разместени на северната и североисточната страна. Некои од цирковите се исполнети со вода и се претворени во **леднички езера**.

Оваа планина се истакнува според богатството со вода. Регистрирани се **околу 100 поголеми извори**, меѓу кои се издвојува **Вруток** со издашност од 1 500 l/s, а има и **околу 20 поголеми планински реки**. Тие се богати со вода, имаат брзи и бистри водотеци. Најголеми се **Пена, Маздрача, Лешочка Река, Теа речка Бистрица** и др. На македонската страна на Шар Планина евидентирани се **27 леднички езера**. **Боговинското Езеро** се наоѓа на надморска височина од 1 960 метри. Со површина од 66 800 m² е најголемото ледничко езеро во Република Македонија (Стојмилов, А, 1973).

Оваа планина изобилува со исклучително богатство од **растителен свет**. Шумите се до околу 1 700 метри. Во пониските делови најзастапани се дабот и питомиот костен, а во повисоките делови буката и во одредени краевии борот и елата. Големи површини од околу 550 km² се под пасишта. Се вбројува во еден од најголемите и најзначајните европски центри на еколошки и биолошки диверзитет. Се претпоставува дека од подножјето до највисоките делови во флората на масивот се застапени повеќе од 1500 видови. Најголема вредност на флората на Шар Планина ја сочинуваат **околу 150 ендемични растителни вида**. Посебно се важни **локалните ендемични растенија** како

шарпланинската качунка, шарпланински костолом, корапска гладница, дерфлерова гладница, шарпланинска камена трева, повиена зина, шарпланински каранфил, бабиче, корапски окситропис, шарпланинска темјанушка, шарпланински лопен, шарпланинска уродица, кобилска жолтенка и др. Покрај ендемичните овде се забележуваат **реликните видови растенија** (сморча, бор кривуљ, тиса, мечкино грозје, ползечка лигавка, долгоцветна јаглика, линцура, црвен бозел, планински пелин, потоа елина, срцевиден тајник, планински божур, нарцисоцветна саса, ситна јаглика, планинско луле, планинско свонче и др.).

На Шар Планина се среќава богат **животински свет**. Меѓу многубројните птици од посебно значење се оние кои се наоѓаат на списокот на природните реткости на Република Македонија како златен орел, белоглав мршојадец, сив сокол, сокол ластовичар, јастреб глувчар и др. Од цицачите посебно атрактивни се **мечката, рисот, дивата мачка, видрата, хермелинот, дивата свиња, дивокозата, срната, волкот, лисицата, куната белка, куната златка** и др. За Шар Планина карактеристично е кучето – **шарпланинец**.

Шар Планина ги има сите потребни предуслови за развој на **различни видови туризам**. Посебно се истакнуваат одредени локалитети како Попова Шапка, Лешница, Маздрача, Три Води, Љуботен и др. Располага со скијачки терени во должина од 48 km. Оттаму постојат идеални услови за развој на **зимско-спортски туризам**.

Пример 3: Природни реткости и заштитени зони
Место на реализацијата: училница; на просторот на некое заштитено подрачје
Тек на реализацијата:

а) учениците изработуваат карти на природните реткости и заштитените зони во Република Македонија

Се настојува кај учениците да дојде до израз креативноста во асоцијативното поврзување на просторот со конкретен поим. Смислуваат знак со кој ги обележуваат локалитетите со природни реткости и заштитените зони. Знакот може да биде сликовит, со букви и слично. Пр. резерватот *Езерани* да биде обележан со знак птица, *Маркови Кули* со некоја нацртана карпа итн.

Наставникот претходно треба да обезбеди контури на нема карта, зголемена на хамер, која ќе биде заедничко поле за работа на учениците. Под картата ќе биде направена легенда за објаснување на знаците. Заедничката карта може да биде дел од ентериерот на училиницата.

б) Ученициџе во џосеџа на џрородни ретќосџи и заџџџџени зони

Наставникот претходно договара посета на најблискиот локалитет, каде ќе присуствува стручно лице од доменот на заштитените подрачја. Учениците ќе можат непосредно на терен да дознаат многу повеќе за конкретниот локалитет.

За дома добиваат задача се што запомниле да запишат и на следниот час да се вклучат во дискусијата која треба да се развие во врска со природните реткости и заштитените зони во нашата земја.

Очекувани резултати

Учениците се здобиваат со целосни информации за природните реткости, заштитените подрачја, нивната разместеност во нашата земја и значењето кое го имаат.

5. 3. ПРЕДЕЛИ СО ПОСЕБНИ ПРИРОДНИ КАРАКТЕРИСТИКИ

Цел:

- ученикот/ученичката да запознава и други простори кои се впечатливи според природните карактеристики;

Поими:

Жеден, Липково, Берово, Мариово, Крушево.

1. Жеден – планина помеѓу Скопската и Полошката котлина. Се протега од југозапад кон североисток на вкупна површина од 109 km². Во геолошки поглед е изграден од кристалести варовници кои лежат врз кристалести шкрилци. Поради геолошкиот состав на планината од површинските карстни релјефни облици се среќаваат шкрапи и вртачи, а од подземните пештери. Меѓу нив најголема е пештерата **Дона Дука**. Таа претставува пример за сува пештера. Има широка мрежа на канали

и галерии кои се распоредени во вертикален правец во пет нивоа. Нивната вкупна должина изнесува околу 600 метри (Стојмилов, А, 2002). Во погорните четири ката се среќаваат пештерски украси, како и мали езера создадени од водата капница.

Посебна природна карактеристика на планината Жеден е **изворот Рашче** кој избива на контактот помеѓу кристалестите шкрилци и варовниците. Се наоѓа во подножјето на планината Жеден на 300 m надморска височина, од десната страна на реката Вардар на нејзиниот излез од Дервенската Клисура. Тој е најголемиот карстен врукот во Скопската котлина и еден од поголемите во Република Македонија. (Колчаковски Д, 2005). Количината на вода се движи од 3 до 5 m³ /sek. Водата преку целата година е бистра и има температура од 12°C. (Стојмилов, А, 2002). Околу 60% од водите на изворот потекнуваат од подземните води на фреатски и артерски издан на Полошката котлина, а 10% се води кои понираат од коритото на реката Вардар при висок водостој (Колчаковски Д, 2005).

2. Општина Липково – се наоѓа во најсеверниот дел на Република Македонија, помеѓу Србија на север, општина Куманово на исток, општините Арачиново и Гази Баба на југ и општина Чучер на запад. Во овие граници на површина од 270 km², просторот се одликува со интересни природно-географски карактеристики како геолошкиот состав, геоморфолошките облици, пријатната локална клима. Хидрографските објекти имаат голема улога во создавањето на убавината на природата на овој простор. Овде би го споменале **изворот Врела** кај Лојане, како и **изворите во липковскиот планински дел на Скопска Црна Гора**, на контактот помеѓу варовничките и метаморфните карпи. Потоа **Липковска Река**, која се до влезот во Липковско Поле има клисурест тек, како и **Лојанска Река** која на својот тек од изворишна челенка кон Лојанско Поле има атрактивен стрмен пад. Иако двете акумулации Глажња и Липково се дело на човекот создадени, главно, за стопански цели, сепак водените површини одлично се вклопиле во природниот амбиент на овој убав простор. За разлика од останатиот дел на кумановскиот регион, подрачјето

на Општина Липково се одликува со посебно убав и специфична шумска вегетација. На мали површини на надморска висошина од 700 метри се простира заедница на **гроздестиот руј**, како и по некој благун, бел габер, црн јасен. Во приземниот кат се ксерофилни пасишта. По работ на Кумановската котлина на околу 800 м. н. в. во вид на појас се среќаваат шуми од **благун и бел габер**. Оваа шумска заедница, во која доминира благунот, навлегува од двете страни на клисурата на Липковска Река се до с. Думановце до некаде 1 000 м. н. в. Кај село Белановце кај врвовите на Мал и Голем Камен, на варовнички терен се распространети шуми на **дива леска и црн габер**, во кои доминира црниот габер. На мали површини околу село Думановце, над село Отља присутни се шуми од **дабовите плоскач и цер**, со поголема застапеност на плоскачот. Во висинскиот појас од 600 до 1000 м. н. в. на повеќе места во Липковскиот Карадак се простираат шуми од **даб горун**. (Селмани А, 2002). Животинскиот свет е наразновиден. Се среќаваат околу 180 вида птици, како и мечката, лисицата, волкот, зајакот итн.

- 3. Мариово** – една од најинтересните и најнепристапните области во Република Македонија. Се наоѓа во јужниот дел на Република Македонија, непосредно покрај границата со Република Грција. Опколена е сите страни со планини: Ниџе, Кожуф од југ, Селечка, Дрен Планина, Мариовски Козјак на површина од 1038 km² и на надморска височина од 500 до 2 361 метар. Интересна е по специфичниот релјеф: голи и суви ридови, длабоки речни клисури, а во повисоките реони на планините Ниџе, Козјак прекрасни шумски површини.

Импресивна е **Скочивирската Клисура** на Црна Река. Посебно интересен е делот помеѓу утоките на Бела Река (Трновчица) и Коњарка, каде Црна Река формирала повеќе бразди, вирови, слапови често високи 2- 3 м. Во коритото има голем број остенци и проодноста е многу мала. Овој дел од клисурата се нарекува Шејтан Дувар, што преведено значи Гаволски Сид. (Гашевски М, 1984). Бидејќи Црна Река побрзо го всекла своето корито во однос на нејзините притоки, тие при вливот создаваат

висечки вливови, интересни водопади или т. н. обесени реки. Најубав од сите е **Брничкиот Водопад**. (Стојмилов А, 2002). „На околу 1 km пред Рапешкиот Мост од левата страна водата од водотекот просто паѓа во коритото на Црна Река“ (Гашевски М, 1984).

Шумите во Мариово се разновидни, на поголеми површини, посебно во повисоките делови. Во најнискиот дел од долината на Црна Река се простираат шуми од **благун и бел габер** (*Carpinatum orientalis*). Над шумите од благун помеѓу 700 и 110 м. н. в. се распространети **горуновите шуми** (*Orno Quercetum patraeae*). Ги има на падините на Селечка и Дрен Планина од левата и Ниџе и Козјак од десната страна на Црна Река. Шумите од горун честопати се мешани со **леска** (*Corylus avellane*), а на потоплите делови од Мариово присутни се **горуново-церови шуми** (*Orno Quercetum patraeae carretosum*). Површините под шума се поизразени во повисоките делови на просторот. На висина помеѓу 1 300 и 1 700 м. н. в. на Ниџе и Мариовски Козјак се простираат шуми од бука (*Fagetum montanum*), помеѓу 900 и 1 800 м. н. в. се среќаваат шумите од бел и црн бор (*Pinetum silvestris – nigrae*). Притоа црниот бор е распространет помеѓу 900 и 1 300 м. н. в., а над него од 1 300 до 1 800 м. н. в. се простираат шумите од бел бор. Во овие високи делови на Мариово се среќаваат и мешани шуми од бука и ела (*Fagetum montanum. Abietetosum*), бука и бор (*Pinetum silvestris – nigrae – fagetosum*), бор и ела (*Pinetumsilvestris – nigrae – abietetosum*). На надморска височина од 1 600 до 1 850 метри на Ниџе е шума од молика (*Pinetum peuce*). Тоа се воедно, по Пелистер, најраспространетите моликови шуми во нашата земја. Поради нивната ендемичност заштитени се со закон. Во шумите во Мариово присутни се и други **ендемични дрва**, и тоа: **македонскиот даб** (*Quercetum trojanae*) во месноста Скрка помеѓу селата Витолиште и Врпско и **дивиот бадем** покрај течението на Црна Река. Тој и дивата фоја овде создаваат заедничка шума (*Amygdalo Juniperetum excalsae*) (Стојмилов А, 1984).

Недопрената, изворна, автентична природа, специфичните природно-географски карактеристики на прос-

торот се многу добра predisпозиција за производство на здрава еколошка храна и за развој на туризмот.

4. Беровска котлина (или Малешевево) - сенаоѓа во источниот дел на Република Македонија, помеѓу Кадиџа на исток, Плачковица и Обозна на запад, Малешевските Планини на југ и нискиот хорст Бејаз Тепе од север, со што е одделена од Пијанечката Котлина. Зафаќа површина од 806 км², на надморска височина од 800 до 1 932 метри. Опколеноста со планини, релативно високата надморска височина, хидрографијата и шумската вегетација се причини поради кои овој дел на Република Македонија се смета за еден од просторите со истакнати природни карактеристики. Меѓу релјефните карактеристики се истакнуваат карактеристиките на околните планини. Овде силно се манифестира влијанието на континенталната клима и меѓу котлините во Република Македонија, Беровската котлина има најниска годишна вредност на температурата на воздухот од 8,8 °C.

Од хидрографските обележја посебно е атрактивно течението на реката Брегалница. Реката извира под врвот Ченгино Кале на Малешевските Планини на 1 720 м. н. в. Има мошне развиена изворишна челенка. Длабоко е всечена во старите палеозојски карпи на Малешевските Планини, некаде и кањонски. По спуштањето од Малешевските Планини тече низ Беровско Поле со широк, мирен тек. Кај селото Разловци влегува во 19 км долгата Разловска Клисуре. Иако вештачка творба, Ратевско Езеро само го надополнува останатиот природно убав амбиент на просторот. Изградено е во 1971 година на Ратевска Река, на само 6 км југоисточно од Берово. Во високиот дел на котлината на големи површини се протега шумска вегетација што го прави просторот посебно амбиентално атрактивен.

Во последниве години интензивно се настојува да се промовира целиот овој крај како туристичко место во кое може да се најде многу чиста природа и здрава храна.

5. Крушево – се простира на источните падини на Бушева Планина, на надморска височина од 1 120 до 1 260 метри. Со тоа тој е највисокиот град во Република Македо-

нија. Самиот град и неговата непосредна околина имаат посебни природни карактеристики.

Од врвовите на Бушева Планина се простираат пространи видици кон Пелагониската Котлина, Поречието, по долината на Треска во правец на Кичевската Котлина и планината Бистра кои особено се широко отворени на врвовите од планината Баба Сач. Атрактивни се живописната клисуреста долина на реката Жаба, долината на река Журешница, како и клисурестите делови на Селечка Река (Маркоски Б, Панов. Н, 1999).

Преовладува претежно планинска клима. Средногодишната температура изнесува 8,3 °C и тоа во зима - 0,2° C, а во лето 17,4°C. Температурните прилики овозможуваат снегот да се задржува до 76 дена во текот на годината. Забележани се 2 099 сончеви часови, а магли се ретка појава. Со тоа просторот е атрактивен за посетителите во текот на целата година.

Од хидрографските објекти покрај споменатите реки, во природниот амбиент се вклопува вештачкото езеро, во кое од рибниот фонд се среќаваат речната пастрмка, крапот, кленот, кркушката и белвицата.

Во вегетацијата застапени се буковата, дабовата и боровата шума, како и брезата, леската и др. Во северозападните и западните делови на просторот преовладува буката, во јужните и југозападните делови дабот, а борот во непосредна близина на Крушево.

Животинскиот свет е разновиден. Присутни се еребици, орли, соколи, лисици, зајаци, срњи, диви свињи, волци, мечки.

Со наведените природно-географски карактеристики, Крушево се издвојува како простор со посебни природни карактеристики кои се основа за развој на зимско-спортскиот, риболовниот, ловниот туризам итн.

Пример 4: Предела со посебни природни

карактеристики

Место на реализацијата: училница

Тек на реализацијата:

а) учениците изработуваат материјали за убавините и природните реткостии во Горенаведениите области кои ќе бидат дел од веб-страницата на училиштето

Со оглед на тоа што станува збор за ученици во погорните одделенија на основното училиште, тие веќе имаат сознанија за користење на компјутерите во наставата и истражувањето. Затоа овде ќе добијат упатство како да изработат информативна страница за дел од работата на часовите по предметот *нашата ташковина* и истата да ја прикачат на веб-страницата на училиштето.

1. Во Microsoft Office FrontPage отворате нова страница. На горната страна од мониторот на знакот во вид на табела, кликувате и избирате колони и редови.

МАКЕДОНСКИ ПРЕДЕЛИ	
Жеден	Дона Дука, извор Рашче
Липково	Липковска Река, Лојанска Река, Глажња, Липково...
Мариово	Шејтан Дувар, Брнички водопад, македонски даб, див бадем...
Берово	Брегалница, Ратевско Езеро, шумска површина...
Крушево	Пространи видици, реки Жаба, Журешница. Селечка Река...

Табелата ја пополнувате: пр., од левата страна името на пределот, пр. Жеден, а од десната некои општи карактеристики на пределот, пр. Дона Дука, Рашче итн. Тоа го правите за секој од пределите со посебни природни карактеристики. Она што го пишувате го снимате (Save as) под некое име, пр. **Македонски предели**.

2. Отворате нова страница. Во неа го внесувате текстот за конкретниот простор, интересни содржини, различен фотоматеријал и др. Документот повторно го снимате под одредено име, пр. **Жеден 1**. (материјалот за Липково ќе биде документ Липково 1, за Мариово, Мариово 1 итн).

3. Го отворате документот **Македонски предели** и го зацрнувате со глумчето името **Жеден** во колоната, потоа одите на командата **Insert**, кликувате на **Hyperlink**. Откако ќе ви се отвори **Insert Hyperlink** го бирате документот снимен како **Жеден 1** и притискате на **ОК**. Со тоа сте ги поврзале двата документа. Истото може да го направите за сите предели со посебни карактеристики.

Потрудете се изгледот на страницата да биде што е можно поатрактивен. Доколку сакате на неа да има и забава, смислете асоцијации, крстозбори чии содржини се однесуваат на пределите со посебни природни карактеристики и на истиот начин приклучете ги на веб-страницата.

Очекувани резултати

Учениците умеат да препознаваат и други простори кои се со карактеристични природни карактеристики.

5. 4. РЕТКИ ВИДОВИ РАСТЕНИЈА И ЖИВОТНИ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Цели:

- ученикот/ученичката да се запознае со ретките видови растенија и животни во Република Македонија;
- да може да ги познава нивните основни карактеристики;
- да се запознае со начините на кои тие се заштити-ваат.

Поими:

молика, охридска пастрмка, белвица, јагула, охридски сунѓер, корморани, рис, лебед, чапји, шарпланинец.

1. **Молика** (*Pinus Peuce*), петоигличен бор, автохтон вид кој расте само на неколку планини на Балканскиот Полуостров. Овој реликт е откриен на Пелистер од страна на германскиот фитогеограф Абгуст Гризбах во 1839. Денес најраспространетите моликови шуми во Република Македонија се присутни на Пелистер, а потоа следат површините под молика на планината Нице.

2. Охридска пастрмка (*Salmo letnica*), ендемичен вид риба во Охридското Езеро. Се храни, главно, со бентална фауна, првенствено со хирономидни ларви, но и со зоопланктонски организми. Убавата охридска пастрмка, со црвени и црни дамки, има големо биолошко значење како ендемит за Охридското Езеро. Таа е економски најважен вид риба во езерото. Во минатото се ловеле по 80 t/годишно. Но, веќе неколку години ловот е забранет, поради намалување на незјиниот број. Има извонредно вкусно портокалово месо, многу барано на пазарот. За да се одржи пастрмката секоја година се врши вештачко мрестење и одгледување на подмладокот на одредена возраст, па се пушта во езерото. За тоа се грижи, главно, Хидробиолошкиот завод од Охрид, а и мрестилиштето Шум во Струга. Поради значењето како национален симбол се наоѓа на аверсот на банкнотата од 2 денари.

3. Белвица (*Acantholingua ohridana*), ендемит за Охридското Езеро. Има релативно големи очи, ситни заби, кратка и широка горна вилица. Телото е со сребренеста боја со неколку темни и ретко црвени дамки. Таа е изразито езерска риба. Како и пастрмката, има многу вкусно месо. Лушпите на белвицата се користат за изработка на охридски бисер.

4. Јагула - обичната јагула (*Anguilla anguilla*) може да достигне должина до 1,5 m и тежина до 3 kg. Интересни се поради нивното т. н. „свадебно патување“ по Црн Дрим (до изградбата на вештачките акумулации: Шпиље и Глобочица) до Сарагасово Море. Сега во езерото се внесува по вештачки пат.

Во моментот кога ја достигнува половата зрелост, во текот на пролетните и летните месеци, јагулата започнува интензивно да се храни. Истовремено доживува некои трансформации на телото, како бојата, големината на очите и сл. Сите овие подготовки се случуваат пред големата миграција кон Сарагасовото Море. Промените завршуваат во есента и тогаш групирани во јата, во близина на брегот, исклучиво по десната страна на реката од слатководните води женките јагули тргуваат кон своето далечно мрестилиште. Патувањето трае повеќе од една година. Кога

пристигнуваат во морето им се придружуваат мажјациите, кои групирани чекаат во делтите и крајбрежните подрачја. Во водите на Сарагасовото Море женките ги полагаат јајцата на голема длабочина, а мажјациите ги оплодуваат. По овој чин возрасните јагули умираат од исцрпеност, поради долгиот пат што го поминале. Флотирачките јајца постепено се издигнуваат на површината изведувајќи се во ларви. Со развојот започнува нивното движење назад, кон местото од каде дошле нивните родители. На долгото патување тие се развиваат до млади јагули. До овој момент на нивниот развој тие се полово недефинирани и хемафродитни. Оние јагули кои се предиспонирани да станат женки започнуваат својот пат во реките и слатките води. Посебно спектакуларно е движењето спротивно од течението на реката, по левата страна.

5. Охридски сунѓер (*Spongila ohridanus*) или охридскиот тркалезен сунѓер е интересен ендемичен вид сочуван во водите на Охридското Езеро. Овој вид на сунѓери се споредува само со сунѓерите во Тибериското Езеро на Блискиот Исток и Бајкалското Езеро во Сибир.

6. Рис (*Lynx lynx martinoi*) – претставува национален симбол, природно богатство на нашата земја, поради што е на аверсот на монетата од 5 денари, како и на поштенска марка. Законот за ловство („Сл. весник на РМ“ 20/96)

го категоризира како заштитен дивеч (член 12), а неговиот лов е трајно забранет (член 15). Исто така, рисот е заштитен и со меѓународни конвенции кои се ратификувани во нашата земја: Бернска конвенција, CITES, EU Habitats and Species Directive.

Во минатото рисот бил распространет на целата територија во западните и јужните делови на нашата држава, како и на некои планини во нејзиниот источен дел. Денес може да се најде само во густите шуми и недопрените области во западниот дел на Република Македонија. Според различни научници постојат различни податоци за нивниот број. Според Мицевски (1997)

нивниот број само во клисурата на реката Радика изнесува околу 54 единици. Христовски и Ангеловски (2001) сметаат дека на целата територија на нашата земја има приближно 35 риса.

Рисот е долг од 80 до 105 cm, висок 80 cm и тежок од 14 до 36 kg. Крзното е најчесто дамчесто, иако постојат на примероци и без дамки. Рисот е воглавно ноќно активно животно. Исхраната му зависи од сезоната. Во текот на летниот период главна храна му се глодарите и друг помал дивеч, додека во зима се храни со покрупен дивеч како срна, елен и др.

- 7. Корморани (Phalacrocoracidae)** – спаѓаат во редот на веслоножните птици. Имаат компактно тело, долг врат и мала глава. Горниот клун завршува со остра кука. Нозете им се куси и се поместени назазад. Пердувите им се темно обоени, со метален одблесок. Овие птици пливаат и нуркаат, летаат сигурно, иако не многу брзо. Се хранат главно, со риби, кои ги ловат кога нуркаат до 10 метри длабочина. Кај нас се застапени **големиот корморан** или **норот (Phalacrocorax carbo)** и **ачкото** или **малиот корморан (Phalacrocorax pygmaeus)**. Овие птици, поточно ачкото или малиот корморан, имале голема употреба во рибарењето на дојранчани. (Димовски А, 1991). Во старите записи може да се најде податок дека овој начин на рибарење потекнува од стариот век, а бил развиен само на некои езера и реки во далечната Кина каде бил употребуван големиот корморан или норот. „Дресираните“ птици во јато и при низок лет над самата езерска површина, ги терале рибите во посебно оградени ловишта т.н. мандри, кои се наоѓаат крај брегот обраснат со трска.
- 8. Лебед** – припаѓа во редот на гусковидни птици. Телото му е валчесто и крупно, покриено со густе убави перја. Во однос на телото нозете се кратки, а предните прсти се сраснати со пловна мембрана. Има сплескан и широк клун. (Димовски А, 1991). Со својата убавина го разубавува Охридското Езеро.
- 9. Чапји (Ardeidae)** – спаѓаат во редот на штрковидни птици. Имаат долги нозе, долг врат и долг клун.

Главно ги населуваат крајбрежните делови на водите и мочуриштата. Се хранат со мали риби, водоземци, влечуги и др. Гнездата ги прават високо на дрвјата. Тие се птици кои се гнездат во големи колонии. Во нашата земја познати се **сивата чапја (Ardea cinerea)** која престојува покрај големите реки, мочуришта и езера, потоа **големата бела чапја (Egretta alba)** и **малата бела чапја (Egretta garzetta)** (Димовски А, 1991).

- 10. Шарпланинец** - овчарско куче кои се одгледува на овие простори од дамнешни времиња. Тоа е силно, расно куче, прекриено со долго, густо и грубо влакно. Има мирен темперамент, верно е на господарот и неподмитливо. Најмногу се употребува за одбрана на стадата овци од дивите животни.

Мажјаците се високи просечно 62 cm, а женките 58 cm. Просечна тежина на возрасното куче изнесува од 35 до 45 kg за мажјаците и 30 до 40 kg кај женките. Забележани се сите нијанси од бело до темнокафеаво и скоро црна боја. Се смета за национален симбол и се наоѓа на аверсот на банкнотата од 1 денар.

Пример 5: Ретки видови растенија и животни
Место на реализацијата: училиште
Тек на реализацијата:

а) учениците изработуваат проектна материјал со кој ја информираат пошироката средина за ретките видови растенија и животни.

Во овие активности потребно е да се смисли слоган за целата кампања. На пр., **Растенија и животни - наши национални симболи**. Потоа од хартија се изработуваат беџови кои се делат низ училиштето. На беџовите се слики на ретките видови растенија или животни. На секој беџ е претставен еден вид растение или животно. Овде од голема помош е употребата на Интернет каде можат да се најдат поголем број фотографии и текстови. Пропратно се делат и мали флаери со основните карактеристики на растението или животното и начините за нивната заштита.

Пожелно е во кампањата да се вклучат ликовната и литературната секција и на тој начин да прерасне во заедничка активност во училиштето.

Очекувани резултати

Учениците стекнуваат знаења за ретките видови растенија и животни во нашата татковина; умеат да ги познаваат нивните основни карактеристики; ги познаваат начините на нивна заштита.

Литература:

1. Андоновски Т, (1979): Геоморфологија на планината Буковиќ, Годишен зборник кн. 25.
2. Андоновски Т, Милевски И (2001): Геоморфолошки карактеристики на Кумановската котлина, Географски разгледи кн. 36.
3. Апостоловска Тошевска Б, Милевски И (2007): Мојата татковина Македонија- географија, Координативно те ло за иселеништво, МНР.
4. Василески Д (1997): Радица, Напредок, Тетово.
5. Василески Д (1999): Типови водопади во Република Македонија според начинот на нивниот постанок, Годишен зборник кн. 33-34.
6. Зиков М (1987): Геоморфолошки особености, нивна валоризација и категоризација за просторно уредување на националниот парк Галичица, Географски разгледи кн. 25.
7. Зиков М, Атанасовски В (1993): Природното наследство на Република Македонија и начините на негова заштита, Екологија, заштита, животна средина том 1, бр. 1-2, Скопје.
8. Зиков М (1999): Валоризација на водите на реката Треска во подрачјето на кањонот Матка, Годишен зборник кн. 33-34.
9. Јовановиќ С. П (1931): Рељеф Скопске Котлине, Скопје, Гласник Скопског научног друштва кн. X, Скопје.
10. Колчаковски Д (1996): Геоморфолошки карактеристики на високопланинскиот предел на Стара Галичица, Географски разгледи кн. 31.
11. Колчаковски Д (1997): Биогеографија (интерна скрипта), ПМФ, Скопје.
12. Колчаковски Д (1999): Човекот и природата – деградација и заштита, Географски разгледи кн. 34.
13. Колчаковски Д (2001): Спелеоморфолошки карактеристики на карсниот релјеф во Република Македонија, Географски разгледи кн. 36.
14. Колчаковски Д (2005): Основни хидрогеографски карактеристики на карстните вртоци во Република Македонија, Географски разгледи кн. 40.
15. Колчаковски Д (2005): Прилог кон проучување на микрорелјефните форми во гранодиоритните карпи на локалитетот Маркови Кули, Билтен за физичка географија бр. 2, ПМФ, Институт за географија.
16. Лазаревски А (1993): Климата во Македонија, Култура, Скопје.
17. Манаковиќ Д (1962): Потекло на водата во врелото Рашче, Годишен зборник кн. 13, св. 1.
18. Манаковиќ Д, Андоновски Т (1984): Геоморфологија на Мариово, Мариово комплексни географски проучувања,
19. Манаковиќ Д, Андоновски Т (1993): Подземни карстни форми во националниот парк Галичица, Годишен зборник кн. 31-32.
20. Маркоски Б, Панов Н (1999): Рецептивните фактори како елемент за развој на туризмот во Крушево, Годишен зборник кн. 33-34.
21. Панов Н (1998): Националните паркови како комплексни туристички мотиви, Географски разгледи кн. 32-33.
22. Селмани А (2002): Идентификација на основните еколошки проблеми во Општина Липково (прв дел), Географски разгледи кн. 37.
23. Стојадиновиќ Ч (1968): Геоморфолошки црти на островот Голем Град во Преспанското Езеро, Географски разгледи кн. 6.
24. Стојмилов А (1975): Туристички вредности планините во СР Македонија, Годишен зборник кн. 21.
25. Стојмилов А (1977): Туристички вредности на пелистерскиот и јакупичкиот планински туристички регион, Годишен зборник кн. 23.
26. Стојмилов А (1984): Географска положба, мариови комплексни географски карактеристики.
27. Стојмилов А (1984): Шумарство, мариови комплексни географски карактеристики.
28. Стојмилов А (2002): Физичка географија на Република Македонија, ПМФ, Скопје.
29. Стојмилов А (2006): Туристичка географија (за прва година) средно стручно училиште, Скопје.
30. Македонија - еколошки атлас, Министерство за животна средина и просторно планирање, 2007.
31. Шар Планина- национален парк – пропагандно-информативен материјал на Друштвото за заштита на природата на Македонија.
32. Рисот во Македонија - материјали на Македонското еколошко друштво.
33. Британика Енциклопедиски речник кн 10 Ф-Ш, Топер, Скопје, стр. 185.

Корисни интернет адреси:

www.google.com

www.yahoo.com

www.moep.gov.mk

www.galicica.com.mk;

www.reka.org.mk

www.exploringmacedonia.com

www.mzsv.gov.mk;

